

**BOSNA I HERCEGOVINA
FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE
VLADA FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE**

**Strategija za unapređenje prava
i položaja osoba s invaliditetom
u Federaciji Bosne i Hercegovine
(2016.-2021.)**

Sarajevo, juli 2016. godine

SADRŽAJ

LISTA SKRAĆENICA I AKRONIMA	4
UVOD	6
1. ZAKONODAVNI OKVIR.....	6
2. PREGLED STANJA U OBLASTIMA ZNAČAJNIM ZA POLOŽAJ.....	9
OSOBA S INVALIDITETOM	9
2.1 ZDRAVSTVO.....	9
2.2 OBRAZOVANJE.....	13
2.3 PRISTUPAČNOST	17
2.4 PROFESIONALNA REHABILITACIJA I ZAPOSŁJAVANJE.....	20
2.5 SOCIJALNA ZAŠTITA.....	23
2.6 KULTURA I SPORT.....	29
3. CILJEVI I AKTIVNOSTI STRATEGIJE	31
3.1. GENERALNI CILJ STRATEGIJE	31
3.2 SPECIFIČNI CILJEVI I AKTIVNOSTI STRATEGIJE	31
Specifični cilj 1. <i>Poboljšati status osoba s invaliditetom kroz unapređenje zakonodavnog okvira i osiguranje pravne podrške i zaštite prava osoba s invaliditetom.</i>	32
Specifični cilj 2. <i>Unaprijediti pristupačnost okruženja za osobe s invaliditetom kroz uklanjanje arhitektonskih i informacijsko-komunikacijskih barijera, kao ključni aspekt za njihovo potpuno uključivanje u društvenu zajednicu.</i>	33
Specifični cilj 3. <i>Uključiti osobe s invaliditetom u sve oblasti života ravnopravno sa drugima, posebno u oblasti obrazovanja, kulturnog, sportskog, javnog i političkog djelovanja.</i>	34
Specifični cilj 4. <i>Unaprijediti programe prevencije invaliditeta i programe rane detekcije i intervencije u ranom rastu i razvoju.</i>	36
Specifični cilj 5. <i>Unapređivati kvalitetu i dostupnost usluga te uspostavljati nove usluge u skladu sa potrebama osoba s invaliditetom.</i>	36
Specifični cilj 6. <i>Jačati zapošljavanje i samozapošljavanje osoba s invaliditetom.</i>	38
Specifični cilj 7. <i>Sprečavati svaki oblik iskorištavanja, zlostavljanja i nasilja nad osobama s invaliditetom.</i>	39
Specifični cilj 8. <i>Podizati svijest javnosti o problemima pitanja invalidnosti s ciljem uklanjanja predrasuda, kulturoloških i psiholoških barijera.</i>	40
Specifični cilj 9. <i>Jačati kapacitete organizacija osoba s invaliditetom i garantovati njihovo učešće u svim društvenim procesima.</i>	40
4. OPERATIVNI PLAN AKTIVNOSTI.....	42

5. PRAĆENJE I EVALUACIJA PROVEDBE STRATEGIJE	70
6. PRIMJENA STRATEGIJE NA KANTONALNOM NIVOU	70
7. TROŠKOVI PRIMJENE STRATEGIJE.....	72
8. OBRAZLOŽENJE.....	73
9. LITERATURA.....	78
10. ČLANOVI RADNE GRUPE VLADE FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE ZA IZRADU STRATEGIJE.....	83
Aneks 1.	84
LISTA PROPISA KOJI ĆE BITI PREDMET ANALIZE USKLAĐENOSTI SA KONVENCIJOM	84
I PROPISA KOJI SE TREBAJU DONIJETI	84

LISTA SKRAĆENICA I AKRONIMA

ADS FBIH	Agencija za državnu službu Federacije Bosne i Hercegovine
AP	Akcioni plan
BIH	Bosna i Hercegovina
BPK	Bosansko-podrinjski kanton
EU	Evropska unija
FBIH	Federacija Bosne i Hercegovine
FMBI	Federalno ministarstvo za pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata
FMF	Federalno ministarstvo finansija
FMKS	Federalno ministarstvo kulture i sporta
FMON	Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke
FMP	Federalno ministarstvo pravde
FMPK	Federalno ministarstvo prometa i komunikacija
FMPU	Federalno ministarstvo prostornog uređenja
FMRPO	Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta
FMRSP	Federalno ministarstvo rada i socijalne politike
FMUP	Federalno ministarstvo unutrašnjih poslova
FMZ	Federalno ministarstvo zdravstva
FZPR OSI	Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom
FZS	Federalni zavod za statistiku
HNK	Hercegovačko-neretvanski kanton
K10	Kanton 10
KONVENCIJA	Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom
KS	Kanton Sarajevo
NVO	Nevladina organizacija
OOSI	Organizacija osoba s invaliditetom
OSI	Osoba s invaliditetom
PK	Posavski kanton
POLITIKA	Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini
RAK	Regulatorna agencija za komunikacije
RRRD	Rani rast i razvoj djeteta
RVI	Ratni vojni invalid
SBK	Srednjobosanski kanton
STRATEGIJA	Strategija za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine 2016-2021
TK	Tuzlanski kanton
UN	Ujedinjeni narodi
USK	Unsko-sanski kanton
VE	Vijeće Evrope
ZDK	Zeničko-dobojski kanton
ZHK	Zapadnohercegovački kanton
ZZJZ FBIH	Zavod za javno zdravstvo Federacije Bosne i Hercegovine
ZZO	Zavod zdravstvenog osiguranja
ZZOIR FBIH	Zavod zdravstvenog osiguranja i reosiguranja Federacije Bosne i Hercegovine

TERMINOLOGIJA

Radi odgovarajućeg razumjevanja i primjene ove Strategije, te potrebe razvijanja prakse korištenja usvojene terminologije u oblasti invalidnosti, naglašavamo da ključni pojmovi koji su korišteni imaju značenje kako je definirano UN Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom, i to:

1) **Osoba s invaliditetom** je osoba koja ima dugotrajna fizička, mentalna, intelektualna ili čulna oštećenja, koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu sprečavati njeno potuno i djelotvorno sudjelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s osobama bez invalidnosti.

2) **Dijete** je osoba do navršениh osamnaest godina života.

3) **Dijete sa smetnjama u fizičkom i/ili psihičkom razvoju** je dijete koje zbog tjelesnih, čulnih, komunikacijskih, govorno-jezičkih ili intelektualnih teškoća treba dodatnu podršku za učenje i razvoj, kako bi ostvarilo najbolji mogući razvojni rezultat i socijalnu uključenost.

4) **Diskriminacija osobe s invaliditetom** je bilo kakvo razlikovanje, isključivanje ili ograničavanje osoba na osnovu fizičkih, mentalnih, intelektualnih ili čulnih oštećenja koje ima svrhu ili učinak sprečavanja ili poništavanja priznavanja, uživanja ili upotrebe svih ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, društvenom i svakom drugom području, što uključuje i uskraćivanje razumne prilagodbe.

5) **Deinstitucionalizacija** je proces u kojem se sistem zaštite, prvenstveno uspostavljen tako što osobu sa invaliditetom isključuje iz društva, transformiše u sistem zaštite koji ima za cilj da olakša učešće u društvu, nudeći širok spektar usluga obezbijeđenih na nivou zajednice, a poštujući pri tom načela izbora i odluke.

6) **Univerzalni dizajn** predstavlja osmišljavanje proizvoda, okruženja, programa i usluga tako da sve osobe mogu u najvećoj mogućoj mjeri da ih koriste bez dodatnih adaptacija. Univerzalni dizajn ne isključuje pomagala za određene kategorije osoba s invaliditetom, kada su im takva sredstva potrebna.

7) **Komunikacija** obuhvata jezike, prikazivanje tekstova, Brajevo pismo, taktilnu komunikaciju, formate sa velikim slovima, pristupačne multimedije, kao i pisane medije, audio snimke, jednostavan jezik, ljudske čitače i augmentativne i alternativne oblike, sredstva i formate komunikacija, uključujući pristupačne informativne i komunikacijske tehnologije.

8) **Jezik** obuhvata govorne i znakovne jezike i druge oblike neizgovorenih jezika.

UVOD

Bosna i Hercegovina kao država teži integraciji u evropsku zajednicu i razvoju građanskog društva u kojem se poštuju ljudska prava i osnovne slobode, te zabranjuje diskriminacija. U tom smislu, neophodno je ustrajati na izgradnji politike u oblasti invalidnosti koja će biti uspostavljena na ljudskim pravima i socijalnom modelu, prema kojem je sudjelovanje osoba s invaliditetom u društvu ograničeno ili onemogućeno zbog različitih prepreka koje mogu biti fizičke prirode, ali i prepreka u vidu zakona i politika nepovoljnih za položaj osoba s invaliditetom, a ne zbog oštećenja koje te osobe imaju, kako se decenijama posmatralo. U skladu sa ovim modelom, naglasak se ne stavlja na sam invaliditet nego na *preostale sposobnosti osobe* koja će, nakon što društvo ukloni postojeće prepreke, ostvariti svoj potpuni razvoj.

Bosna i Hercegovina je u maju 2008. godine usvojila prvi dokument od značaja za oblast invalidnosti u Bosni i Hercegovini, *Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini* („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 76/08), kojim se opredijelila za novi pristup u oblasti invalidnosti, zasnovan na ljudskim pravima i socijalnom modelu. Na osnovu ovog dokumenta urađen je operativni dokument *Strategija za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom u Federaciji BiH 2011-2015 godina*.

S obzirom da je period implementacije ovog strateškog dokumenta završen, Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je imenovala radnu grupu u koju su uključeni predstavnici svih resora od značaja za položaj osoba s invaliditetom i predstavnici organizacija osoba s invaliditetom, koja je pripremila *Strategiju za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine 2016-2021* (u daljem tekstu Strategija). Svrha ovog dokumenta je da se definiraju strateški prioriteti, ciljevi i aktivnosti u oblasti invalidnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine za novo strateško razdoblje, koji će slijediti prethodno uspostavljene principe multisektorskog pristupa u oblasti invalidnosti i koji će doprinijeti unapređenju položaja osoba sa invaliditetom, pa samim tim i društva u cjelini.

1. ZAKONODAVNI OKVIR

Kao osnov za izradu Strategije, korišteni su domaći i međunarodni pravni akti. Pored Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, postoji čitav niz zakonskih i podzakonskih akata kojima se reguliše oblast invalidnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine. Osim toga, dio unutrašnjeg pravnog poretka čine međunarodni ugovori iz oblasti invalidnosti koje je država Bosna i Hercegovina potpisala i ratifikovala, te su samom ratifikacijom po pravnoj snazi iznad domaćih zakona.

Iz međunarodnog zakonodavnog okvira korišteni su najvažniji dokumenti Ujedinjenih naroda, Vijeća Evrope i Evropske unije.

Ujedinjeni narodi

- *Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom* i njen *Fakultativni protokol* - usvojeni 13. decembra 2006. godine, a Bosna i Hercegovina ih je ratifikovala 12. marta 2010. godine. Ova Konvencija je od krucijalnog značaja za oblast invalidnosti i njeni opći principi su smjernice za djelovanje u svim oblastima od značaja za osobe s invaliditetom.
- *Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka*, usvojena i proglašena 10. decembra 1948. godine. Deklaracija nema nikakvu pravnu snagu s obzirom da je donesena ne kao ugovor, nego samo kao rezolucija. Međutim, predstavlja prvi sveobuhvatni instrument zaštite ljudskih prava.
- *Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom* koje je Vijeće ministara Bosne i Hercegovine usvojilo u septembru 2003. godine. Prva uvode nove pristupe u oblasti invalidnosti, zasnovane na socijalnom modelu ljudskim pravima, a rješenja koja proklamuju pretočena su u Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom.
- *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* i *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima* - oba ova dokumenta su usvojena 16. decembra 1966. godine i pravno su obavezujuća jer su ratificirana od strane Bosne i Hercegovine 1. septembra 1993. godine.
- *Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)*, usvojena 18 decembra 1979. godine, koja nalaže uvođenje posebnih mjera koje ženama sa invaliditetom omogućavaju jednaku dostupnost obrazovanju i zaposlenju, zdravstvenim uslugama i socijalnom osiguranju i koje im omogućuju da učestvuju u svim oblastima društvenog i kulturnog života.
- *Konvencija o pravima djeteta* - usvojena je 20. novembra 1989. godine, a sadrži univerzalne standarde koje država potpisnica Konvencije mora garantovati svakom djetetu. To je prvi dokument u kojem se djetetu pristupa kao subjektu s pravima, a ne samo kao osobi koja treba posebnu zaštitu.
- *Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju* - usvojena je 14. decembra 1960. godine sa ciljem prevazilaženja segregacije i diskriminacije na polju obrazovanja. Na snagu je stupila 22. maja 1962. godine, a Bosna i Hercegovina ju je ratificirala 12. jula 1993. godine.
- *Evropska deklaracija o zdravlju djece i mladih s intelektualnim teškoćama i njihovih porodica* - potpisana 26. novembra 2010. godine od strane predstavnika Svjetske zdravstvene organizacije, UNICEF-a i Ministarstva zdravstva Rumunije, s ciljem da se ukaže na jednakost prava djece i mladih osoba s intelektualnim poteškoćama u odnosu na ostale.

Vijeće Evrope

- *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava)* - potpisana je 4. novembra 1950. godine, a na snagu je stupila 3. septembra 1953. godine. Na osnovu Konvencije uspostavljen je sistem zaštite ljudskih prava na međunarodnom nivou te Evropski sud za ljudska prava u Strasburgu koji omogućava pojedincima ili grupi pojedinaca da traže zaštitu svojih prava. Konvencija, uz preambulu i osnovni tekst, sadrži i 16 protokola¹. Bosna i Hercegovina je ratificirala ovu Konvenciju 12. jula 2002. godine.
- *Evropska socijalna povelja* - potpisana je u oktobru 1961. godine, stupivši na snagu 1965. godine, a revidirana je 3. maja 1996. godine. Njome se države potpisnice obavezuju štiti ekonomska, radna i socijalna ljudska prava osoba na svojoj teritoriji. Bosna i Hercegovina je potpisala Povelju 11. maja 2004. godine, a ratifikovala je 7. oktobra 2008. godine.
- *Nacrt Strategije Vijeća Evrope za invaliditet 2016-2021.*

Evropska unija

- *Povelja Evropske unije o osnovnim pravima* - pravno je obavezujuća od 1. decembra 2009. godine i čini primarno zakonodavstvo Evropske unije. Poveljom se štiti dostojanstvo čovjeka, zabranjuje diskriminacija i to konkretnim navođenjem invalidnosti, te traži uključivanje osoba s invaliditetom u život zajednice.
- *Strategija Evropske unije za invaliditet 2010.-2020.* - usvojena je 15. novembra 2010. godine, kojom Evropska unija definiše mjere i aktivnosti usmjerene ka unapređenju položaja svojih građana s invaliditetom.

Domaći pravni akti

Osim navedenih međunarodnih dokumenata, od domaćih dokumenta pri izradi Strategije koristili su se prvenstveno:

- *Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini* iz maja 2008. godine,
- *Izveštaj analize implementacije Strategije za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom u Federaciji BiH 2011-2015 godine* Federalnog ministarstva rada i socijalne politike iz decembra 2015. godine i
- *Analiza implementacije Strategije za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom u Federaciji BiH 2011-2015 godine* iz decembra 2015. godine.
- *Zaključak V. broj 890/2011 Vlade Federacije Bosne i Hercegovine* od 5. septembra 2011. godine, u kojem se navodi da svi zakoni Federacije Bosne i Hercegovine koji tretiraju pitanja invalidnosti i koji su od značaja za osobe s invaliditetom trebaju biti doneseni u skladu sa principima Konvencije, Politike u oblasti invalidnosti u BiH i Strategije za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom u Federaciji BiH 2011-2015.

---

¹ (Protokol broj 15 od 24. juna 2013. godine i Protokol broj 16 od 2. oktobra 2013. godine još uvijek nisu stupili na snagu).

2. PREGLED STANJA U OBLASTIMA ZNAČAJNIM ZA POLOŽAJ OSOBA S INVALIDITETOM

2.1 ZDRAVSTVO

Nadležni resori i institucije

U skladu sa Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine utvrđena je podijeljena ovlast federalne vlasti i kantona u oblasti zdravstva, s tim da federalna vlast ima pravo utvrđivati politiku i donositi zakone koji se tiču ove ovlasti, a kantoni imaju pravo utvrđivati politiku i provoditi zakone.

U osiguravanju i provođenju zdravstvene zaštite u Federaciji sudjeluju zdravstvene ustanove, privatne prakse, zavodi zdravstvenoga osiguranja, Agencija za kvalitetu i akreditaciju u zdravstvu u Federaciji Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: AKAZ), komore iz oblasti zdravstva, poslodavci, obrazovne i druge ustanove, humanitarne, vjerske, sportske i druge organizacije, udruge, obitelji i građani.

Jedinice lokalne samouprave, sukladno utvrđenim pravima i obavezama, osiguravaju uvjete za ostvarivanje zdravstvene zaštite na svome području.

Strateški okvir za provođenje reformi u oblasti zdravstva

- Strateški plan razvoja zdravstva u Federaciji BiH 2008- 2018
- Strateški plan za unapređenje ranog rasta i razvoja djece u Federaciji BiH 2013–2017
- Politika i Strategija za zaštitu i unaprjeđenje mentalnog zdravlja u Federaciji BiH (2012-2020)
- Strategija o rijetkim bolestima u FBiH 2014-2020

Zakonodavni okvir

- *Zakon o zdravstvenoj zaštiti* ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 46/10 i 75/13)
- *Zakon o zdravstvenom osiguranju* ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 30/97, 7/02, 70/08 i 48/11)
- *Zakon o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata* ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", broj 40/10)
- *Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama* ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 37/01, 40/02, 52/11 i 14/13).

Stanje u oblasti

Federacija Bosne i Hercegovine, svim građanima garantuje neotuđivo pravo na ostvarivanje zdravstvene zaštite, odnosno pravo na pristupačnu zdravstvenu

uslugu, standardne kvalitete jednakog sadržaja, uključujući osobe sa invaliditetom, koje ostvaruju zdravstvenu zaštitu pod jednakim uslovima kao i ostale osigurane osobe.

U vezi sa zdravstvenim osiguranjem, treba skrenuti pažnju na *Odluku o utvrđivanju osnovnog paketa zdravstvenih prava* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 21/09) koja ima za cilj ujednačavanje prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja na teritoriji cijele Federacije Bosne i Hercegovine. Osnovni paket sadrži i listu ortopedskih pomagala. Međutim, ista se u većini kantona još uvijek ne primjenjuje.

Temeljem važećih propisa u oblasti zdravstva utvrđeni su uvjeti pristupačnosti za osobe sa invaliditetom, u smislu ukidanja arhitektonskih barijera, te je utvrđena obaveza zdravstvene ustanove da pacijentu sa invaliditetom, kojem se ne može dati usmena informacija na uobičajeni način, obezbijedi tumač znakovnog jezika ili ako je neophodna pisana informacija da se da na pismu razumljivom za to lice. Međutim, u većini zdravstvenih ustanova nije uspostavljena praksa pozivanja tumača ili korištenja Brailleovog pisma.

Izmjene i dopune Zakona o zaštiti osoba sa duševnim smetnjama iz 2011. i 2013. godine važne su jer se radi o usklađivanju određenih odredbi Zakona sa međunarodnim propisima.

Zdravstvena zaštita u Federaciji BiH organizirana je kroz tri nivoa: primarni, sekundarni i tercijerni.

Primarni nivo zdravstvene zaštite zasniva se na obiteljskoj medicini i jačanju službi u zajednici: službe za zdravstvenu zaštitu djece i žena, zatim na mentalnu rehabilitaciju u zajednici, fizikalnu rehabilitaciju u zajednici, sestrinstvo u zajednici.

Implementacijom strateških opredjeljenja su postignuti značajni pomaci u smislu unapređenja infrastrukture ambulanti obiteljske medicine. Međutim, iako je došlo do općeg poboljšanja, još uvijek je prisutna nejednakost u dostupnosti primarne zdravstvene zaštite stanovništvu u različitim kantonima Federacije BiH.

U skladu sa reformskim opredjeljenjima, Zakon o zdravstvenoj zaštiti definira centre za mentalno zdravlje i centre za fizikalnu rehabilitaciju, kao službe u zajednici, pri domovima zdravlja, što je doprinijelo njihovom boljem funkcioniranju. Uspostavljen je 41 centar za mentalno zdravlje i 38 centara za fizikalnu rehabilitaciju.

Nadalje, kroz Projekat mentalnog zdravlja BiH jačaju se kapaciteti upravljanja aktera u sistemu mentalnog zdravlja na nivou zajednice; poboljšanje pristupa i kvaliteta usluga mentalnog zdravlja na nivou zajednice; smanjenje diskriminacije osoba sa problemima mentalnog zdravlja.

Vezano za naprijed navedeno uvedene su nove inovativne usluge u oblasti mentalnog zdravlja. Posebno treba istaći primjenu koordinirane brige i okupacione terapije.

U okviru Projekta pruža se i podrška profesionalnim udruženjima u mentalnom zdravlju na način da se, putem edukativnih projekata, jača strukovni tim unutar oblasti mentalnog zdravlja, te uzajamna povezanost/bliskost struka.

Izrađeni su dokumenti Priručnik za intervencije socijalne inkluzije korisnika usluga mentalnog zdravlja u BiH i Vodič za antistigm u oblasti mentalnog zdravlja u BiH, te se obavljaju edukacije zdravstvenih profesionalaca i članova udruženja korisnika.

Stanovništvo Federacije Bosne i Hercegovine je stomatološku zaštitu u 2014. godini ostvarivalo u okviru 269 geografskih lokacija/stomatoloških ambulanti u javnom sektoru u kojima je radilo 533 doktora stomatologije (23/100.000 stanovnika) i 656 stomatoloških sestara/tehničara (28/100.000), što predstavlja smanjenje u odnosu na predhodne godine. Podaci redovite zdravstvene statistike ukazuju na prisutne razlike u dostupnosti stomatološke zaštite po kantonima Federacije BiH. Stomatološke usluge za djecu i odrasle sa intelektualnim invaliditetom u većini kantona su još uvijek nedostupne u javnim stomatološkim ordinacijama.

Kroz Projekat Sestrinstva, koji se finansira sredstvima Vlade Republike Švicarske, jačaju se službe sestara u zajednici, te je započela edukacija sestara u službi u zajednici/patronažnih sestara, prema propisanom planu i programu.

Na osnovu *Politike za unapređenje ranog rasta i razvoja djece Federacije Bosne i Hercegovine*, usvojene od Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, ministri obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite Federacije Bosne i Hercegovine su 2012. godine potpisali *Protokol o saradnji u oblasti unapređenja ranog rasta i razvoja djece u Federaciji BiH*, te je izrađen *Strateški plan za unapređenje ranog rasta i razvoja djece u Federaciji Bosne i Hercegovine 2013–2017*. U skladu sa aktivnostima koje su definirane u Strateškom planu, potpisani su kantonalni *Protokoli o interresornom djelovanju na unapređenju ranog rasta i razvoja djece*, te su izrađeni ili je započeto sa izradom akcionih planova. Navedene aktivnosti provedene su uz podršku UNICEF-a. Na Konferenciji „Rani rast i razvoj djece u BiH“, održanoj juna 2015. godine između ostalog definirani su pravci daljeg djelovanja na nivou cijele Bosne i Hercegovine, sa fokusom na jačanje postojećih i uspostavljanje novih usluga u području ranog rasta i razvoja djece.

Iskustva vezana za rad Centara za rani rast i razvoj vrlo pozitivna i imaju nepodijeljenu podršku stručne zajednice i ministarstava na federalnom nivou. Međutim, čini se da nedovoljno razvijena svijest o njihovom značaju kod pojedinih donosioca odluka na kantonalnim i općinskim nivoima i menadžera domova zdravlja.

Nadalje, donesen je *Pravilnik o kontinuiranoj profesionalnoj edukaciji u oblasti rane detekcije, dijagnostike, intervencije i praćenja razvojnih i drugih poremećaja koji utiču na rast i razvoj djece*, kojim se ističe da se rana detekcija, dijagnostika i intervencija kod djece sa razvojnim i drugim poremećajima provodi u porodičnom okruženju ili u zajednici, u zdravstvenim, predškolskim, školskim ustanovama i ustanovama socijalne zaštite. Proces profesionalne edukacije započet je u aprilu 2015. godine. Kroz saradnju UNICEFA i NVO Edukacija za sve (EDUS), uz podršku nadležnih resornih ministarstava, razvijeni su Vodiči za stručnjake iz oblasti ranog rasta i razvoja, te provedena standardizacija Skala kao osnovnog mjernog instrumenta te se provode organizirane edukacije zdravstvenih djelatnika na primarnoj razini zdravstvene zaštite vezano za njihovu primjenu. U toku je i proces izmjene legislative u dijelu koji se odnosi na uređivanje pružanja usluga ranog rasta i razvoja, te praćenja istih. Istovremeno su razvijani i edukativni materijali za roditelje, kojeg koriste obučeni stručnjaci kako bi pružili adekvatnu podršku porodicama kroz sistematsku edukaciju roditelja.

S obzirom da je rana dijagnoza od ključne važnosti za rani početak tretmana i rehabilitaciju osoba oboljelih od rijetkih bolesti, a tako i za poboljšanje kvaliteta života osoba s rijetkim bolestim, ekonomičan skrining sistem za rijetke bolesti je važan za ranu dijagnozu. Skrining na fenilketonuriju, kongenitalnu hipotireozu i adrenalnu hiperplaziju u neonatalnom periodu su uspostavljeni u Federaciji Bosne i Hercegovine i finansiraju se iz sredstava federalnog fonda solidarnosti. Međutim, treba razmotriti opravdanost uvođenja i drugih skrininga. Neophodno je stalno procjenjivanje tehničkih mogućnosti, kao i vršiti izbor bolesti relevantnih za Federaciju Bosne i Hercegovine uz procjenu ekonomičnosti.

Prioriteti

- Nastaviti osnaživati službe u zajednici, posebno u cilju jačanja kvalitetnih i dostupnih programa u zajednici za osobe s invaliditetom;
- Povećati pristupačnost zdravstvene zaštite za osobe sa tjelesnim i senzornim invaliditetom;
- Olakšati pristup osobama s invaliditetom kvalitetnim ortopedskim pomagalicama , uključujući njihovu dostupnost po pristupačnim cijenama;
- Edukacija zdravstvenih radnika po pitanju rada sa OSI;
- Nastaviti sa unapređenjem intersektorskog i multidisciplinarnog pristupa u oblasti ranog rasta i razvoja djece, uključujući nevladin sektor, te izgraditi efikasan sistem monitoringa i evaluacije, da bi se buduće odluke u ovoj oblasti mogle donositi na osnovu ažuriranih i pouzdanih podataka;
- Nastaviti edukacije iz rane detekcije, dijagnostike i intervencije profesionalaca koji se bave unapređenjem ranog rasta i razvoja djece;

- Nastaviti sa promocijom važnosti ranog rasta i razvoja, uz promovisanje dostupne usluge iz ove oblasti i to ne samo među roditeljima, nego i među profesionalcima iz drugih oblasti;
- Razmotriti opravdanost uvođenja i drugih skrininga;
- Nastaviti kontinuiranu suradnju sa organizacijama civilnog društva, kako u smislu njihovog aktivnog učešća u donošenju odluka iz oblasti zdravstva, tako i u smislu provođenja zajedničkih projekata.

2.2 OBRAZOVANJE

Nadležni resori i institucije

Za oblast odgoja i obrazovanja nadležna su kantonalna ministarstva obrazovanja, dok Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke ima koordinirajuću i savjetodavnu ulogu.

Djelokrug rada

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke vrši upravne, stručne i druge poslove utvrđene zakonom, a koji se odnose na koordiniranje planiranja i aktivnosti u oblasti: predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja, pedagoških standarda i prostornih normativa, opreme i nastavnih sredstava predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja i odgoja; nostrifikacije i ekvivalencije inostranih školskih svjedodžbi i diploma; stručnog obrazovanja i usavršavanja nastavnog osoblja; udžbenika za osnovno i srednje obrazovanje; implementacije Bolonjskog procesa; naučnoistraživačkog rada na unapređenju odgojno-obrazovnog rada; đачkog i studentskog standarda; razvoja naučno-istraživačke djelatnosti; koordiniranja naučnoistraživačkih i istraživačkorazvojnih aktivnosti; razvoja naučnoistraživačkih organizacija; podsticanja fundamentalnih primjenjenih istraživanja; razvoja investicionih tehnologija i kadrova u naučnoistraživačkoj djelatnosti; praćenja inovacija, razvoja i unapređenja tehnologija; koordiniranja u ostvarivanju prava mladih u oblasti obrazovanja i nauke i druge poslove utvrđene zakonom.

Zakonodavni okvir

Zakonski okvir za provođenje reformi u oblasti predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja čine sljedeći okvirni zakoni:

- *Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini* („Službeni glasnik BiH“, broj 88/07);
- *Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini* („Službeni glasnik BiH“, broj 18/03);

- *Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“, broj 63/08);*
- *Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH („Službeni glasnik BiH“ broj 59/07 i 59/09).*
- *Zakon o federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave („Sl. novine FBiH“, broj 58/02, 19/03, 38/05, 2/06, 8/06, 61/06 i 48/11);*

Strateški okvir za provođenje reformi u oblasti predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja čine sljedeći dokumenti:

- *Reforma obrazovanja u Bosni i Hercegovini, Brisel, 2002. godine;*
- *Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja, 2008-2015. godina („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 63/08);*
- *Principi i standardi obrazovanja odraslih u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 39/14);*
- *Strateška platforma razvoja obrazovanja odraslih u kontekstu cjeloživotnog učenja u Bosni i Hercegovini za period 2014-2020. godine („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 96/14);*
- *Strateški pravci razvoja karijerne orijentacije u Federaciji BiH za period 2015-2020. godina, te Prijedlog akcionog plana za njihovu implementaciju;*
- *Strateški plan za unapređenje ranog rasta i razvoja djece u Federaciji BiH 2013-2017;*
- *Smjernice za zdravu ishranu djece uzrasta do 3 godine u Federaciji BiH (Vlada Federacije BiH, 2013);*
- *Smjernice za zdravu ishranu djece predškolskog i školskog uzrasta (Vlada Federacije BiH, 2012);*
- *Strategija za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici 2013-2017;*
- *Strategija suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini;*
- *Strateški pravci razvoja visokog obrazovanja u Federaciji BiH od 2012. do 2022. godine.*

Kada je u pitanju usklađenost kantonalne legislative sa okvirnim zakonima, tri kantona nisu uskladila svoje zakone sa Okvirnim zakonom o predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH („Službeni glasnik BiH“, broj 88/07) i Okvirnim zakonom o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u BiH („Službeni glasnik BiH“ broj 63/08). Svi kantonalni zakoni o osnovnom i srednjem obrazovanju usklađeni su sa Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“ broj 18/03), kao i zakoni u oblasti visokog obrazovanja sa Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju u BiH („Službeni glasnik BiH“ broj 59/07 i 59/09).

Na prijedlog Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, 2014. godine utvrđen je Nacrt zakona o principima obrazovanja odraslih u Federaciji BiH. Propise za provođenje ovog zakona trebaju donijeti nadležna kantonalna ministarstva

obrazovanja donošenjem svojih zakona o obrazovanju odraslih ili usklađivanjem postojećih sa njegovim odredbama, kao i donošenjem podzakonskih akata. Do sada su zakoni o obrazovanju odraslih doneseni u Unsko-sanskom kantonu, Zeničko-dobojskom kantonu, Tuzlanskom kantonu, Kantonu Sarajevo, Bosansko-podrinjskom kantonu Goražde i Zapadnohercegovačkom kantonu.

Stanje u oblasti i prioriteti u budućem strateškom razdoblju:

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke učestvovalo je u izradi dokumenata koji, između ostalog, imaju za cilj unapređenje mogućnosti pristupa i učešća u obrazovanju za osobe s invaliditetom, i to: „Nacrt akcionog plana zasnovanog na preporukama inkluzivnih obrazovnih politika“, „Strateški pravci razvoja visokog obrazovanja u Federaciji BiH od 2012. do 2022. godine“, „Strateški pravci razvoja karijerne orijentacije u Federaciji BiH za period 2015-2020. godina“, te Prijedlog akcionog plana za implementaciju Strateških pravaca razvoja karijerne orijentacije u Federaciji BiH za period 2015-2020. godina.

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je, u saradnji sa Federalnim ministarstvom zdravstva, Federalnim ministarstvom rada i socijalne politike, Zavodom za javno zdravstva FBiH i UNICEF-om BiH, koordiniralo realizacijom Strateškog plana za unapređenje ranog rasta i razvoja djece u Federaciji BiH 2013–2017. godina. Pored niza realiziranih aktivnosti, za oblast invalidnosti posebno su značajni Pravilnik o kontinuiranoj profesionalnoj edukaciji u oblasti rane detekcije, dijagnostike, intervencije i praćenja razvojnih i drugih poremećaja koji utiču na rast i razvoj djece i Kurikulum za Osnovni program za rano prepoznavanje odstupanja od tipičnog razvoja. Na osnovu Inicijative UNICEF-a i WHO „Škole i predškolske ustanove-prijatelji zdrave ishrane” u Federaciji BiH proveden je Program Zdravo jedi, zdravo rasti, koji je rezultirao Standardima za zdravu ishranu djece predškolskog uzrasta.

Paralelno sa razvojem strateških dokumenata u oblasti ranog rasta i razvoja djece podržavano je uspostavljanje integrativnih i održivih usluga koji unapređuju rani rast i razvoj djece na području šest kantona, te su organizirani različiti oblici edukacije profesionalaca koji pružaju usluge ranog rasta i razvoja za djecu sa tipičnim i atipičnim razvojem. Uz podršku federalne Radne grupe za RRRD i sva tri relevantna ministarstva Federacije BiH, kreirano je nekoliko publikacija, i to: Vodič za procjenu i izradu individualnih razvojnih programa za djecu od rođenja do treće godine; Vodič za procjenu i izradu individualnih razvojnih programa za djecu od treće do šeste godine; Kurikulum za edukaciju roditelja od rođenja djece do polaska u školu; Razvojne bihevioralne skale za procjenu razvoja djeteta uzrasta od prvog mjeseca do navršenih šest godina, te su kreirani i materijali za roditelje djece sa tipičnim i atipičnim razvojem.

Što se tiče visokog obrazovanja, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke bilo je partner u projektu „Jednake mogućnosti za studente sa posebnim potrebama

u visokom obrazovanju” (EQOPP), u okviru kojeg su osnovani uredi za studente sa posebnim potrebama na svim javnim visokoškolskim ustanovama. Kroz drugi TEMPUS projekat „Ka održivom i jednakopravnom finansiranju visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji“, Bosna i Hercegovina se 2012. godine po prvi put pridružila petom ciklusu EUROSTUDENT istraživanja o socijalnoj dimenziji visokog obrazovanja. Ovaj ciklus istraživanja je trajao u periodu od 2012. do 2015. godine, a Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je bilo partner i podržalo ovo istraživanje.

U okviru Programa raspodjele sredstava Transfera za finansiranje studentskog standarda izdvojena su sredstva za podršku studentima s invaliditetom, koji su državljani BiH, a studiraju na javnim visokoškolskim ustanovama u Federaciji BiH, te su u okviru programa utroška sredstava transfera za finansiranje obrazovanja izdvojena sredstva za programe „Pomoć projektima inkluzije i projektima poboljšanja rada sa djecom sa posebnim potrebama“ i „Pomoć projektima poboljšanja odgojno-obrazovnog rada sa djecom sa poteškoćama u razvoju“.

U 2015. godini, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je izradilo Informaciju pod nazivom „Analiza stepena inkluzivnosti osnovnog obrazovanja u Federaciji BiH“.

Aktivnosti u narednom periodu

U narednom periodu, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke će učestvovati u izradi dokumenata koji se odnose na unapređenje mogućnosti pristupa i učešća u obrazovanju za osobe s invaliditetom te koordinirati i, prema mogućnostima, finansirati aktivnosti koje se odnose na provođenje istih. Također, predviđena su sredstva za podršku projektima koji imaju za cilj poboljšanje uključenosti i uvjeta obrazovanja u predškolskim ustanovama i javnim osnovnim školama za djecu sa poteškoćama u razvoju kroz program „Podrška projektima poboljšanja inkluzivnosti predškolskog i osnovnog obrazovanja“, kao i za programe „Podrška stručnom usavršavanju i cjeloživotnom učenju prosvjetnih radnika u predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju“ i „Podrška studentima s invaliditetom, državljanima Bosne i Hercegovine, koji studiraju na javnim visokoškolskim ustanovama u Federaciji Bosne i Hercegovine“.

2.3 PRISTUPAČNOST

Nadležni resori i institucije

Za oblast pristupačnosti u arhitektonskom smislu nadležni su Federalno ministarstvo prostornog uređenja i kantonalna ministarstva prostornog uređenja, a u smislu pristupačnosti u prometu, komunikacijama i informacijama nadležni su Federalno ministarstvo prometa i komunikacija i kantonalna ministarstva prometa i komunikacija.

Zakonodavni okvir

- *Zakon o prostornom planiranju i korištenju zemljišta na nivou Federacije BiH* ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 2/06, 72/07, 32/08, 4/10, 13/10 i 45/10) i
- *Uredba o prostornim standardima, urbanističko-tehničkim uslovima i normativima za sprječavanje stvaranja arhitektonsko-urbanističkih prepreka za lica sa umanjenim tjelesnim mogućnostima* ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", broj 48/09).
- *Zakon o komunikacijama* („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine”, br. 31/03, 75/06, 32/10 i 92/12), član 7. stav 2 c) nalaže se zaštita interesa svih korisnika telekomunikacionih usluga u smislu dostupnosti tih usluga, njihovog kvaliteta i cijena;
- *Zakon o poštanskom prometu Federacije Bosne i Hercegovine* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 76/04), član 4. stav 1. tačka 1 nalaže poštanske usluge moraju biti dostupne svih građanima Bosne i Hercegovine, bez bilo kakve diskriminacije;
- *Zakon o cestama Federacije BiH* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 12/10, 16/10-isp i 66/13);
- *Smjernice za projektovanje, građenje, održavanje i nadzor na putevima Federacije BiH* (Odluka Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, broj: 786/06 od 07.12.2006.)

Stanje u oblasti

Procjenjuje se da čak 10% stanovnika Bosne i Hercegovine ima fizičke, senzorne, razvojne, mentalne ili emotivne oblike invalidnosti, a 30% ukupnog stanovništva je posredno ili neposredno pogođeno posljedicama fenomena invalidnosti. Postojeći propisi u Federaciji Bosne i Hercegovine ne pokrivaju oblasti fizičkog okruženja i javnih informacija na adekvatan način. Propisi koji predviđaju standarde pristupačnosti sredine osobama sa invaliditetom, kao što su *Zakon o prostornom planiranju i korištenju zemljišta na nivou Federacije BiH* i *Uredba o prostornim standardima, urbanističko-tehničkim uslovima i normativima za sprječavanje stvaranja arhitektonsko-urbanističkih prepreka za lica sa umanjenim tjelesnim mogućnostima*, u praksi se ne primjenjuju u potpunosti. Novi objekti se slabo ili nikako prilagođavaju osobama s invaliditetom, a oni za koje se smatra da su

prilagođeni nisu pristupačni za osobe s invaliditetom jer njihove rampe nisu u potpunosti izgrađene prema važećim propisima prema kojima nagib ne smije da prelazi 7%.

Svi naponi za uklanjanje arhitektonskih barijera su stihijski i kampanjski, prvoshodno na inicijativu organizacija osoba s invaliditetom i uz podršku donatora te participiranje Federalnog ministarstava prostornog uređenja i pojedinih lokalnih samouprava. Čine se pomaci, ali je neophodna provesti dodatne napore u ovoj oblasti.

Osobe sa oštećenjem sluha i vida imaju ograničen pristup informacijama u različitim komunikacijama, dok su mobilna pristupačnost, web pristupačnost, te RTV pristupačnost na niskom nivou zastupljenosti. Zanemarene su elementarne specifičnosti i potrebe lica sa invaliditetom pri dizajniranju web stranica, ne vodeći računa o web pristupačnosti. Ukazano je da mediji i telekomunikacijske usluge, uključujući internet nisu prilagođene potrebama slijepih i slabovidnih lica i lica sa oštećenim sluhom. Pored tehničkih problema prisutni su i jezički problemi, jer se softveri i hardveri prilagođavaju za potrebe engleskog jezika. Identifikovan je nedostatak mobilnih telefona i aplikacija koje pružaju jednostavniju podršku i korištenje usluga mobilne telefonije od strane slijepih lica. Ukazano je na zanemarivanje potrebe za zvučnim opisima, pristupom programskim vodičima i menijima (izbornicima), pristupom postavkama kontrasta i veličine teksta pri osmišljavanju digitalnih televizijskih sistema i usluga koji su vrata ka internetu za lica sa oštećenjem vida. Ukazano je na zanemarivanje specifičnih potreba lica sa invaliditetom (slijepih i slabovidnih lica, gluhih i nagluhih lica i lica sa drugim smetnjama) u programima javnih RTV i drugih servisa. Ukazano je na pogrdno korištenje termina o invalidnosti u medijima (pogrdno nazivanje i neprimjereno poređenje, stigmatizacija osoba sa invaliditetom). Ukazano je da je potrebno unaprijediti kvalitet i kvantitet programa za djecu sa poteškoćama, ali i programa namijenjenih osobama sa invaliditetom (od emisija sa redovnim terminima do priloga). Neophodno je emitovati više informacija u medijima o roditeljima djece sa poteškoćama u razvoju. Postojeća tehnička pravila tj. *Smjernice za projektovanje, građenje, održavanje i nadzor na putevima Federacije BiH* koja je Vlada Federacije Bosne i Hercegovine usvojila svojom Odlukom V. broj:786/06 od 07.12.2006 godine, ne sadrže mjere pristupačnosti osoba s invaliditetom saobraćajnim komunikacijama.

Prioriteti

- Uklanjanje arhitektonskih, psiholoških i kulturnih barijera i stvaranje okruženja koja ne ograničava osobe s invaliditetom u pogledu uključivanja u društvenu zajednicu.
- Sve nadležne institucije uključiti u rad Vijeća za osobe sa invaliditetom Bosne i Hercegovine. U rad Vijeća mogu se po potrebi uključivati i predstavnici drugih domaćih i međunarodnih institucija i vladinih i nevladinih organizacija.

- Usvojiti podzakonske akte koji će sadržavati preciznije tehničke smjernice koja će javne informacije i elektronske komunikacije učiniti pristupačnim osobama bez obzira na vrstu invalidnosti, uvažavajući princip jednakosti i nediskriminacije (izmijeniti Pravilo 69/2013 o uslovima pružanja javnih telekomunikacijskih usluga i odnosima sa krajnjim korisnicima) i definisati posebnu odredbu koja bi se odnosila na pristupačnost IKT usluga osobama sa invaliditetom).
- Razraditi opšte odredbe o pristupačnosti javnih informacija i informacionih tehnologija osobama sa invaliditetom.
- Pokrenuti inicijativu za usklađivanje *Zakona o javnim nabavkama* u skladu sa EN 301 549 V1.1.1 (2014-02) (prvi evropski standard za pristupačnost IKT, koji je posebno namijenjen državnim tijelima i drugim organima javnog sektora u procesu nabavke kako bi se osiguralo da web stranice, softver i digitalni uređaji budu još pristupačniji da ih mogu koristiti i osobe sa invaliditetom).
- Nastojati da se u *Zakonu o komunikacijama* i *Politici sektora telekomunikacija* uvrsti znatan dio koji će se odnositi na pristupačnost - „Preporuke za uvrštavanje odredbi o pristupačnosti u legislativu o elektronskim komunikacijama“.
- Ukazati Vijeću ministara Bosne i Hercegovine na potrebu usvajanja *Odluke o univerzalnim uslugama*.
- Putem Vijeća za osobe sa invaliditetom ukazati na potrebu usvajanja ili eventualne izmjene prijedloga Uputstva o izradi i održavanju službenih internet stranica institucija Bosne i Hercegovine te ukazati na potrebu da u radnu grupu za ocjenu usklađenosti web stranica iz pomenutog Uputstva uvrste i osobe sa invaliditetom.
- Razmotriti postojeće prijedloge za poboljšanje povlastica za slijepa i slabovidna lica pri korištenju telekomunikacijskih usluga, plaćanja RTV takse usluga u mobilnoj i fiksnoj telefoniji, kao i usluga interneta.
- Inicirati kampanju podizanja svijesti o pristupačnosti IKT usluga i RTV sadržaja osobama sa invaliditetom. Zagovarati edukaciju svih relevantnih sudionika (pružaoци audiovizuelnih medijskih usluga i operatori za telekomunikacije) o pristupačnosti usluga koje pružaju osobama sa invaliditetom.
- Imajući u vidu opravdanu potrebu, apelovati na sve pružaoce usluga da edukuju zaposlene za komunikaciju sa osobama sa posebnim potrebama.
- Dopuniti postojeća tehnička pravila tj. *Smjernice za projektovanje, građenje, održavanje i nadzor na putevima Federacije BiH* mjerama za pristupačnost saobraćajnim komunikacijama osoba s invaliditetom zbog njihovog potpunog uključivanja u društvenu zajednicu.

2.4 PROFESIONALNA REHABILITACIJA I ZAPOŠLJAVANJE

Nadležni resori i institucije

Za oblast profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja nadležni su prvenstveno Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom, kao i Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta i kantonalna ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta, Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, kantonalna ministarstva rada i socijalne politike te federalni i kantonalni zavodi za zapošljavanje.

Zakonodavni okvir

- *Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 9/10).
- *Zakon o poticanju razvoja malog gospodarstva* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 19/06 i 25/09) i
- *Zakon o obrtu i srodnim djelatnostima* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 35/09 i 42/11).

Stanje u oblasti

U okviru provođenja politike profesionalne rehabilitacije u okviru djelatnosti Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom osmišljene su mjere koje su doprinijele porastu broja zaposlenih osoba s invaliditetom pod općim uslovima, porastu samozapošljavanja i uvođenju programa profesionalne rehabilitacije u odgovarajućim obrazovnim ustanovama. Svi poticaji koje dodjeljuje Fond u skladu sa Zakonom, a koji su direktno usmjereni na zapošljavanje osoba sa invaliditetom, njihovu profesionalnu rehabilitaciju i dokvalifikaciju te održivost zaposlenja, stavljeni su u operativnu funkciju. Na taj način Fond je direktno uticao na kvalitet života osoba sa invaliditetom, sprečavanje diskriminacije osoba s invaliditetom na tržištu rada te na njihovu potpunu integraciju u lokalnoj zajednici. Također, kroz svoje promotivne aktivnosti, medijske kampanje, konferencije, radne posjete i ostale aktivnosti, Fond je kod poslodavaca, građanstva, pa i samih osoba s invaliditetom razvijao svijest o značaju uključivanja ove populacije na tržište rada i upozoravao javnost o problemima sa kojima se osobe sa invaliditetom svakodnevno suočavaju. Osim toga, kapaciteti u Fondu su jačani i kadrovski i tehnički kako bi se pružila što kvalitetnija podrška osobama s invaliditetom.

Federalno ministarstvo razvoja poduzetništva i obrta u okviru svojih nadležnosti i prema obavezama preuzetim iz Strategije za izjednačavanje mogućnosti za OSI u periodu 2011-2015 kao sunositelj aktivnosti u oblasti profesionalna rehabilitacija i zapošljavanje osoba s invaliditetom u svojim strateškim dokumentima je prepoznalo značaj zapošljavanja i samozapošljavanja određenih ciljnih skupina (mladih, žena, osoba s invaliditetom). U skladu s time je kroz projekte

koje je provodilo ovo Ministarstvo, jedan od kriterija za odabir projekata koji će se sufinansirati, bila i pripadnost ovoj ciljnoj skupini. Na taj način su dodatno bodovani vlasnici obrta, odnosno privrednih društava čiji osnivači su osobe s invaliditetom i to kroz projekte kojima se potiču stari i tradicionalni zanati, novoosnovani privredni subjekti, mladi poduzetnici, poduzetništvo žena i projekti usmjereni na jačanje sektora malih i srednjih poduzeća.

Prioriteti

Za naredno strateško razdoblje Fond predlaže slijedeće prioritete, odnosno mjere i aktivnosti: *Unaprjeđenje zakonskog okvira koji će omogućiti efektivnije zapošljavanje osoba sa invaliditetom, što podrazumijeva sljedeće aktivnosti:*

- Donijeti izmjene i dopune *Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom u Federaciji BiH;*
- Donijeti izmjene pravilnika i drugih podzakonskih akata koje je propisao federalni ministar za rad i socijalnu politiku (*Pravilnik o sadržaju i načinu provođenja nadzora nad zakonitošću rada, općih akata i stručnog rada ustanova, privrednih društava, zaštitnih radionica i radnog centra, Pravilnik o radnim mjestima i poslovima na kojima se pri zapošljavanju u javnom sektoru daje prednost osobama sa 100% invaliditetom, Pravilnik o bližim uslovima u pogledu prostora, opreme i stručne spreme zaposlenika u radnim centrima, Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja evidencija zaposlenih osoba sa invaliditetom*) u cilju omogućavanja efikasnije primjene istih;
- Donijeti podzakonske akte na kantonalnim nivoima kako bi se omogućilo osnivanje ustanova za profesionalnu rehabilitaciju na području svih kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine;
- Uskladiti zakone i druge propise kojima se regulišu određene pogodnosti i olakšice navedene u *Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom* (Porezni i carinski propisi, propisi o komunalnim, administrativnim i drugim taksama itd.);
- Kako bi svi pravni subjekti u Federaciji Bosne i Hercegovine ispunjavali svoju obavezu iz člana 18. i 19. *Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom* (vezano za zapošljavanje osoba s invaliditetom odnosno uplatu posebnog doprinosa u Fond), potrebno je ugraditi odredbe kojima se određuje nadležnost Porezne uprave Federacije Bosne i Hercegovine i Federalne uprave za inspekcijske poslove za vršenje nadzora u pogledu ovih obaveza;
- Federalno ministarstvo razvoja poduzetništva i obrta u okviru svojih nadležnosti i prema obavezama preuzetim iz Strategije za izjednačavanje mogućnosti za OSI u periodu 2011-2015 kao sunositelj aktivnosti u oblasti profesionalna rehabilitacija i zapošljavanje osoba s invaliditetom u svojim strateškim dokumentima je prepoznalo značaj zapošljavanja i samozapošljavanja određenih

ciljnih skupina (mladih, žena, osoba sa invaliditetom). U skladu s time je kroz projekte koje je provodilo ovo Ministarstvo, jedan od kriterija za odabir projekata koji će se sufinansirati, bila i pripadnost ovoj ciljnoj skupini. Na taj način su dodatno bodovani vlasnici obrta, odnosno privrednih društava čiji osnivači su osobe sa invaliditetom i to kroz projekte kojima se potiču stari i tradicionalni zanati, novoosnovani privredni subjekti, mladi poduzetnici, poduzetništvo žena i projekti usmjereni na jačanje sektora malih i srednjih poduzeća;

- U narednom periodu Federalno ministarstvo razvoja poduzetništva i obrta će se usmjeriti na poticanje i promovisanje socijalnog poduzetništva, i to kroz poticanje poduzetništva ranjivih kategorija. Socijalno poduzetništvo predstavlja oblik poslovanja kojem je pored stjecanja dobiti, cilj i stvaranje pozitivnog učinka na širu društvenu zajednicu i okoliš. Društveno/socijalno poduzetništvo je vrlo važno u promicanju socijalne kohezije i uključivanja ranjivih skupina u privredni i društveni život zajednice. Da bi se iskoristio puni potencijal društvenog poduzetništva nužno je stvoriti određene preduslove, odnosno uspostaviti pravni, institucionalni i finansijski okvir za njihovo djelovanje koji će biti popraćen mjerama i aktivnostima poticanja društvenih poduzetnika koje će osigurati da takvi primjeri budu prepoznati i vidljivi u društvu. U Federaciji Bosne i Hercegovine ne postoji zakonski okvir koji se odnosi na socijalno poduzetništvo, pa je u prethodnoj godini Federalni zavod za zapošljavanje inicirao izradu *Platforme o društvenom/socijalnom poduzetništvu* u čemu je sudjelovalo i ovo Ministarstvo, kao i niz ključnih institucija u Federaciji Bosne i Hercegovine. U Platformi se navodi da je socijalno ili društveno poduzetništvo kontinuirana privredna aktivnost koja upotrebljava poduzetničke alate za rješavanje društvenih i/ili ekoloških problema, sa primarnim ciljem usmjeravanja ostvarenog profita ka ispunjavanju društvenih, etičkih, razvojnih ciljeva od općeg značaja za zajednicu. Kroz ovu Platformu je posebno istaknuta važnost integracije osoba s invaliditetom, s posebnim naglaskom na žene sa invaliditetom, kao višestruko marginaliziranu socijalnu grupu sa karakterističnim osobenostima. Međutim, nedostatak zakonskog okvira ne sprječava razvoj i poslovanje društvenih poduzetnika. U Akcionom planu za realizacija projekta *Razvoj malog i srednjeg poduzetništva u Federaciji BiH* za period 2016.-2018. godina kao jedan od strateških ciljeva je planirano Poticanje poduzetništva ciljnih skupina među kojima su aktivnosti usmjerene na razvoj poduzetništva žena, mladih, te razvoj zadružnog poduzetništva.

Ključni dokument Evropske komisije u oblasti malih i srednjih poduzeća je Small Business Act kojim se, između ostalog, naglašava socijalno/društveno poduzetništvo kao jedna od mogućnosti razvoja malih i srednjih poduzeća. Iz ovog dokumenta je proizašla i Inicijativa za društveno poslovanje kojim je predstavljen plan za razvoj društvenog poduzetništva kroz tri područja: poboljšanje pristupa financiranju, povećanje vidljivosti društvenog poduzetništva i unapređenje zakonodavnog okvira.

2.5 SOCIJALNA ZAŠTITA

Nadležni resori i institucije

Za oblast socijalne zaštite osoba sa tzv. neratnim invaliditetom i civilnih žrtava rata nadležni su Federalno ministarstvo rada i socijalne politike i kantonalna ministarstva rada i socijalne politike, centri za socijalni rad i općinske službe socijalne zaštite, a za oblast zaštite ratnih vojnih invalida i porodica poginulih boraca nadležni su Federalno ministarstvo za pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata i kantonalna ministarstva za pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata.

Zakonski okvir

- *Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom* („Službene novine Federacije BiH“ broj 36/99, 54/04, 39/06 i 14/09);
- *Zakon o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba* („Službene novine Federacije BiH“, br 55/00, 41/01, 22/05 i 9/08);
- *Zakon o zapošljavanju stranaca* („Službene novine Federacije BiH“, broj 111/12);
- *Zakon o radu* („Službene novine Federacije BiH“, broj 62/15) i
- *Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju* „Službene novine FBiH“, br. 29/98, 49/00, 32/01, 73/05 i 59/06).
- *Zakon o pravima branilaca i članova njihovih porodica* („Službene novine Federacije BiH“, br. 33/04, 56/05, 70/07 i 9/10);
- *Zakon o provođenju kontrole zakonitosti korištenja prava iz oblasti branilačko-invalidske zaštite* („Službene novine Federacije BiH“, broj 82/09) i
- *Zakon o posebnim pravima dobitnika ratnih priznanja i odlikovanja i članova njihovih porodica* („Službene novine Federacije BiH“, br. 70/05, 70/06 i 9/10).

U pripremi/proceduri su i propisi:

- Pripremljene su i u proceduru upućene izmjene i dopune *Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom*, u dijelu osnovnih prava osoba s invaliditetom i u dijelu zaštite civilnih žrtava rata.
- U cilju prevazilaženja diskriminacije u pogledu zaštite osoba s invaliditetom po osnovu uzroka nastanka invalidnosti pripremljen je i u parlamentarnu proceduru upućen *Zakon o osnovnim načelima i okviru materijalne zaštite osoba sa invaliditetom*. Zastupnički dom Parlamenta Federacije BiH je usvojio Nacrt ovog zakona 2014. godine i isti je upućen na razmatranje i usvajanje u Domu naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine, što do pisanja ovog dokumenta nije postignuto.
- U cilju izrade *Zakona o zaštiti porodice sa djecom u Federaciji Bosne i Hercegovine* u toku je priprema Javne politike o zaštiti porodice sa djecom u Federaciji Bosne i Hercegovine. Planirano je da se predmetnim Zakonom predvidi ostvarivanje utvrđenih prava (doplatak na djecu) pod povoljnijim uslovima za porodice koje imaju djecu s invaliditetom.

- Pripremljen je *Nacrt zakona o hraniteljstvu u Federaciji Bosne i Hercegovine*, koji je prihvaćen od strane oba doma Parlamenta Federacije BiH. Nakon završene Javne rasprave o Nacrtu zakona, koja je trenutno u toku, pristupit će se izradi Prijedloga zakona.
- Formirana je Radna grupa za izradu *Procjene utjecaja Zakona o socijalnim uslugama*. Na osnovu provedenog istraživanja "Mapiranje socijalnih usluga u FBiH", trenutno je u izradi Situaciona analiza, nakon čega će se pristupiti izradi *Zakona o socijalnim uslugama*.
- Prijedlog *Zakona o Jedinstvenom registru korisnika gotovinskih naknada na koje se ne uplaćuju doprinosi* u martu 2016. godine upućene je Predstavničkom domu Parlamenta Federacije BiH na usvajanje.
- Federalno ministarstvo rada i socijalne politike sačinilo je *Prednacrt zakona o sigurnosti i zdravlju na radu* i isti usaglasilo sa socijalnim partnerima, nakon čega je navedeni Prednacrt Zakona dostavljen skupštinama kantona, radi davanja mišljenja. Kada skupštine kantona dostave svoja mišljenja na tekst Zakona, isti će biti upućen u dalju parlamentarnu proceduru. Ovaj zakon je veoma važan u prevenciji invalidnosti na radu i u njega su ugrađene direktive EU, MOR-a, Povelje VE i dr.
- Pripremljen je *Nacrt zakona o penzijsko-invalidskom osiguranju*, koji će nakon provedene javne rasprave, koja je u toku, biti upućen u dalju proceduru usvajanja. Ovaj zakon ne predviđa značajnije promjene prava osoba sa invaliditetom, i dalje se planiraju zadržati mehanizmi koji favorizuju ovu kategoriju korisnika.
- Pripremljen je *Prednacrt zakona o preuzimanju finansiranja neizmirenih doprinosa za penziono-invalidsko osiguranje za osiguranike zaposlene u Federaciji Bosne i Hercegovine u periodu 1.4.1992.-30.12.2015.*
- Pripremljena je i u proceduri donošenja *Jedinstvena lista invalidnosti*, po kojoj će Institut za medicinsko vještačenje zdravstvenog stanja, cijeliti sve osobe sa invaliditetom bez obzira na uzrok nastanka invalidnosti.
- Po usvajanju *Izmjena i dopuna zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom*, potrebno je uraditi *Pravilnik o radu Komisije za utvrđivanje statusa civilnih žrtava rata* iz člana 54. stav 3. tog Zakona.
- Kroz donošenje *Zakona o preuzimanju finansiranja neizmirenih doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje za osiguranike zaposlene u Federaciji Bosne i Hercegovine u periodu 01.04.1992.–31.12.2014. godine*, predviđeno je da Federacija BiH na sebe preuzme obavezu uplate neizmirenih doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje, između ostalih za osiguranike u Federaciji BiH koji se vode u evidencijama o osiguranicima u Federalnom zavodu, kao prijavljeni na osiguranje u periodu od 01.04.1992. do 31.12.2014 godine, koji su u navedenom periodu bili zaposleni u savezima osoba s invaliditetom i privrednim društvima za zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Izrada navedenog Zakona je u toku, a očekuje se da bude usvojen do kraja 2016. godine.
- Pripremljene su i u proceduru upućene *Izmjene i dopune Zakona o pravima branilaca i članova njihovih porodica* („Službene novine Federacije BiH, br. 33/04,

56/05, 70/07 i 9/10). Razlog za donošenje *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o pravima branilaca i članova njihovih porodica*, prevashodno je izvršenje presude Ustavnog suda Federacije BiH broj: U-22/04 i U-8/13 kojim je Ustavni sud Federacije BiH utvrdio da član 1. *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o pravima branilaca i članova njihovih porodica* ("Službene novine Federacije BiH", broj 70/07), te čl. 2., 3., 4. i član 36. tačka 1. i čl. 43. i 45. *Zakona o pravima branilaca i članova njihovih porodica* ("Službene novine Federacije BiH", br. 33/04, 56/05, 70/07 i 9/10), nisu u skladu sa Ustavom Federacije BiH.

- Federalno ministarstvo za pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata od Komisije za zaštitu ljudskih prava i sloboda Predstavničkog doma Parlamenta Federacije BiH je dobilo dopis u kojem se navodi da je Komitet za ljudska prava UN dao preporuku (predmet Prutina i dr.): "da se ukine obaveza za članove porodica da svoje nestale srodnike proglase mrtvim kako bi imali pravo na socijalne naknade ili bilo koji drugi oblik kompenzacije", koja se odnosi na član 21. stav 4. *Zakona o pravima branilaca i članova njihovih porodica*. Iz navedenih razloga, ovo Ministarstvo je predložilo donošenje ovog Zakona po skraćenom postupku.
- Izvršene su *Izmjene i dopune Zakona o provođenju kontrole zakonitosti korištenja prava iz oblasti branilačko-invalidske zaštite* („Službene novine Federacije BiH, broj 82/09). Razlog za donošenje ovog Zakona je prevashodno Presuda Ustavnog suda Federacije BiH broj: U-7/12 od 20.11.2012. godine, koja je objavljena u "Službenim novinama Federacije BiH", broj: 4/13, a kojom je utvrđeno da dio člana 9. *Zakona o provođenju kontrole zakonitosti korištenja prava iz oblasti branilačko-invalidske zaštite* nije u saglasnosti sa Ustavom Federacije BiH. Ovim prijedlogom obuhvaćene su i izmjene, odnosno dopune određenih odredbi Zakona, koje su nužne radi otklanjanja dilema u vršenju revizije. Iz navedenih razloga, ovo Ministarstvo je predložilo donošenje ovog Zakona po skraćenom postupku.
- Izvršene su *Izmjene i dopune Zakona o posebnim pravima dobitnika ratnih priznanja i odlikovanja i članova njihovih porodica*. Razlog za donošenje ovog Zakona je prevashodno Presuda Ustavnog suda Federacije BiH broj: U-11/12 od 07.11.2012. godine, koja je objavljena u "Službenim novinama Federacije BiH", broj 14/13, a kojom je utvrđeno da član 1. *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o posebnim pravima dobitnika ratnih priznanja i odlikovanja i članova njihovih porodica* („Službene novine Federacije BiH", broj 9/10) nije u saglasnosti sa Ustavom Federacije BiH. Iz navedenih razloga, ovo Ministarstvo je predložilo donošenje ovog Zakona po skraćenom postupku.

Stanje u oblasti

Institucionalni okvir zadužen za provedbu propisa o pravima na materijalnu podršku i zaštitu osoba s invaliditetom u Federaciji BiH je različit i složen s obzirom da se prava ovih osoba ostvaruju po nekoliko zakona i na više nivoa vlasti. Tako ratni vojni invalidi ostvaruju prava po Zakonu o boračko-invalidnoj zaštiti u F BiH, invalidi rada po Zakonu o penzijsko-invalidnom osiguranju, civilne žrtve rata i osobe sa

neratnim invaliditetom po Zakonu o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom.

Obuhvat korisnika i novčani iznosi su također izuzetno neujednačeni. Tako osobe s neratnim invaliditetom ostvaruju prava na novčanu naknadu za prava: lična invalidnina, dodatak na tuđu njegu i pomoć i ortopedski dodatak, ali samo ako im je procijenjeno 90 i 100% oštećenja organizma. Ova prava finansiraju se iz Budžeta Federacije Bosne i Hercegovine u punom iznosu. U 2015. godini prava po ovom propisu ostvarivalo je 42.808 korisnika.

Civilne žrtave ostvaruju sljedeća prava: lična invalidnina I-VI grupe od 60 do 100% invalidnosti, mjesečno lično novčano primanje u jedinstvenom iznosu, dodatak za njegu i pomoć drugog lica od I-III stepena oštećenja organizma, ortopedski dodatak od I-III stepena i porodična invalidnina za 1,2,3 i 4 i više članova porodice. Ova prava finansiraju se participativno, 70% iz Budžeta Federacije BiH i 30 % iz kantonalnih budžeta. U 2015. godini prava po ovom propisu ostvarivalo je 10.016 korisnika prava na ličnu invalidninu, mjesečno lično novčano primanje i porodičnih invalida.

Ostala prava definirana propisima u ovoj oblasti, kao što su zdravstveno osiguranje, obrazovanje, zapošljavanje, stambeno zbrinjavanje i sl. u nadležnosti su kantona.

Prema procentu invalidnosti ratni vojni invalidi razvrstavaju se u deset grupa invalidnosti od I do X grupe (raspon od I grupa - invalidi sa 100% invalidnosti I stepena kojima je za redovan život potrebna njega i pomoć od drugog lica do X grupa - invalidi sa 20% invalidnosti).

Prema navedenom Zakonu, ratni vojni invalidi mogu ostvariti pravo na ličnu invalidninu, dodatak za njegu i pomoć drugog lica (ako se radi o ratnom vojnom invalidu od I do IV grupe koji bez pomoći drugog lica ne može obavljati osnovne životne potrebe) i pravo na ortopedski dodatak ukoliko se radi o ratnom vojnom invalidu sa teškim oštećenjem ekstremiteta ili o ratnom vojnom invalidu kod kojeg postoji gubitak vida na oba oka ili enukleacije jednog oka. Sa 31.12.2015. godine u Federaciji BiH pravo po ovom zakonu koristilo je 47.606 ratnih vojnih invalida. Iz Budžeta Federacije BiH vrši se isplata i vojnim invalidima koji su to pravo ostvarili prije rata i ovih korisnika je 1.244, što sa 47.606 RVI iz odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995 iznosi 48.850 korisnika lične invalidnine.

Branioци i članovi njihovih porodica ostvaruju i druga prava u skladu sa federalnim i kantonalnim propisima koja nisu obuhvaćena Zakonom o pravima branilaca i članova njihovih porodica i to: prednost pri zapošljavanju pod jednakim uvjetima, prednost pri zakupu i otkupu poslovnog prostora pod jednakim uvjetima, prednost pri upisu u obrazovne ustanove pod jednakim uvjetima, besplatne obavezne udžbenike za redovno školovanje, prednost pri dodjeli stipendija i

smještaju u đачke i studentske domove, zdravstvenu zaštitu, prioritarno pravo za rješavanje stambenog pitanja pod jednakim uvjetima, pomoć u slučaju smrti, prednost pri korištenju programa nadležnih zavoda za zapošljavanje, oslobađanje od plaćanja, naknade troškova korištenja građevinskog zemljišta, ostvarivanje penzije pod povoljnim uvjetima i druga prava u skladu sa posebnim propisima.

Osobe s invaliditetom aktivno učestvuju u kreiranju, implementaciji i monitoringu strateških, akcionih, zakonskih i drugih programa od značaja za ovu populaciju, najčešće kao članovi komisija, radnih tijela i grupa za izradu i provedbu ovih dokumenata i kroz javne konsultacije i rasprave.

U ostvarivanju prava iz oblasti socijalne zaštite osoba s invaliditetom u Federaciji BiH nema diskriminacije po dobnoj, nacionalnoj, spolnoj i rasnoj osnovi. Međutim evidentna je diskriminacija osoba s invaliditetom po osnovu uzroka nastanka invalidnosti u pogledu obima i iznosa ostvarenih prava.

Mada se u Izmjenama zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom uvela definicija invalidnosti prema UN Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom, ona se nedovoljno koristi kao polazište u kreiranju rješenja u oblasti socijalne zaštite. Naime, u procjeni invalidnosti još uvijek se primjenjuje medicinski model i stari (diskriminirajući) pravilnici za utvrđivanje stepen oštećenja, a ne socijalni, što bi bio logičan slijed postupanja po definiciji invalidnosti. Zbog toga dolazi do različitih ocjena, mišljenja i nalaza od strane ljekarskih komisija Instituta za medicinsko vještačenje zdravstvenog stanja koji su posebno vidljivi kod korištenja prava na tuđu njegu i pomoć.

U proceduri je donošenje novog Pravilnika o kriterijima i postupku medicinskog vještačenja zdravstvenog stanja kojim će se uvesti Jedinствena lista tjelesnog oštećenja, po kojoj će Institut za medicinsko vještačenje zdravstvenog stanja na jedinstven način vršiti ocjenjivanje stepena oštećenja organizma bez obzira na uzrok nastanka invalidnosti.

Općenito se može reći da je slabost svih zakonskih rješenja u ovoj oblasti vezana za reviziju, kontrolu i nadzor u korištenju prava, što rezultira zloupotrebama koje dovode do odliva sredstava koja je teško vratiti od korisnika.

I pored redovne materijalne podrške osobama sa invaliditetom, koja se, shodno materijalnim mogućnostima Federacije BiH, ne može smatrati posve nedovoljnom, kvaliteta života osoba s invaliditetom godinama nije bitno unaprijeđena, osobe s invaliditetom u najvećem broju su socijalno isključene i najvećim dijelom briga porodice. Jedan od bitnih razloga ovakvog stanja je što u Federaciji BiH još uvijek ne postoji sistem socijalnih usluga, servisa podrške za osobe s invaliditetom, niti se sistemski radi na uklanjanju arhitektonskih i komunikacijskih barijera i uspostavljanju prilagođenog okruženja.

U okviru reformi u oblasti socijalne zaštite i zaštite osoba s invaliditetom, a na osnovu preporuke Parlamenta Federacije BiH, pokrenuta je priprema četiri propisa i

to: *Zakona o osnovama socijalne zaštite, Zakona o zaštiti porodice sa djecom, Zakona o zaštiti civilnih žrtava rata i Zakona o osnovnim novčanim naknadama za podršku licima sa invaliditetom.* Radni materijali su pripremljeni, ali nije ostvarena saglasnost aktera (federacije i kantona) za njihovo upućivanje u proceduru usvajanja. Mada se pitanja koja obuhvataju ova četiri zakona, u određenoj mjeri uređuju kroz gore navedeni Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom, sveobuhvatno uređenje oblasti socijalne zaštite, a posebno zaštite i podrške osoba s invaliditetom, moguće je samo kroz donošenje zakona o socijalnoj zaštiti, kojim bi se djelatnost socijalne zaštite definirala u skladu sa EU principima, uredilo pitanje socijalnog minimuma kao osnovnog kriterijuma u borbi protiv siromaštva stanovništva, osigurala materijalna podrška osobama s invaliditetom u skladu sa potrebama koje nastaju kao posljedica invalidnosti, te definirao institut imovinskog cenzusa za ostvarivanje prava iz oblasti socijalne zaštite. Također, za unapređenje socijalnog i sveukupnog položaja osoba s invaliditetom neophodno je donošenje zakona kojim bi se uredilo pitanje servisa podrške za osobe s invaliditetom i zakona o osnivanju i radu organizacija osoba s invaliditetom.

Prioriteti

Imajući u vidu iskustvo i rezultate Izveštaja *analize implementacije Strategije za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom u Federaciji BiH 2011-2015, Preporuke Vijeća ministara BiH na poboljšanju provedbe strateških i akcionih dokumenata u oblasti invalidnosti, Preporuke Konferencije „Stanje i perspektive u oblasti invalidnosti u Federaciji BiH: Implementacija UN Konvencije o pravima osoba s invaliditetom – instrumenti za njeno provođenje u F BiH“, Preporuke analize implementacije Strategije 2011-2015. koju je podržao UNICEF, te prioritete koji su planirani u Nacrtu Strategije invalidnosti Vijeća Evrope 2016-2021, u ovom strateškom razdoblju prioritete u oblasti socijalne zaštite osoba s invaliditetom trebaju biti:*

- *Prevazilaženje diskriminacija OSI:* - pravna rješenja u oblasti socijalne zaštite osoba s invaliditetom, postojeća i nedostajuća uskladiti sa UN Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom i praksom EU. Voditi računa o osobama s invaliditetom koje mogu biti višestruko diskriminirane, kao što su žene i manjine.
- *Uspostavljanje uslova za izjednačavanje mogućnosti:* - uspostavljanje i razvijanje sistema servisa podrške za osobe s invaliditetom, što uključuje zakonodavni i provedbeni osnov.
- *Osiguranje materijalne zaštite osoba s invaliditetom* - dostignuti stepen prava se ne bi smio umanjivati, a potrebno je raditi na unapređuju stanja po ovom pitanju. Također treba raditi na razdvajnju materijalne podrške za egzistencijalne potrebe (socijalna pomoć) i podrške za funkcionisanje (pomoć u izvršavanju životnih potreba).

- *Podizanje svijesti o pravima, potrebama i mogućnostima osoba s invaliditetom:* - U svim prilikama i aktivnostima raditi na promicanju prava, potreba i mogućnosti osoba s invaliditetom i na podizanju svijesti o značaju njihovog adekvatnog razumijevanja; Pokrenuti otvaranje i prevazilaženje stereotipa u vezi osnivanja porodice osoba s invaliditetom, percepcije i društvenog položaja porodica osoba s invaliditetom i uvjerenja o njihovoj ulozi u životu osoba s invaliditetom. Uspostaviti praksu obilježavanja značajnih datuma za osobe s invaliditetom, kao i događaje i ličnosti iz prethodnog odbrambeno-oslobodilačkog rata.
- *Razvijanje organizacija osoba s invaliditetom i sudjelovanje osoba s invaliditetom u procesima donošenja odluka* – Donijeti propise koji će regulisati osnivanje i rad organizacija osoba s invaliditetom kao organizacija od posebnog interesa, definirati međunarodnu i međusektorsku suradnju. Također, osobama s invaliditetom se treba omogućiti da utiču na odluke koje se tiču njihovog vlastitog života, kao i na odluke od društvenog interesa.
- *Uspostavljanje Jedinственog registra korisnika prava iz oblasti socijalne i boračko-invalidske zaštite* – realizacijom ovog prioriteta omogućio bi se uvid u materijalna davanja koja se isplaćuju iz budžeta na svim nivoima vlasti, posebno naknada za osobe s invaliditetom, što bi omogućilo kreiranje i uspostavljanje adekvatnijih programa podrške i zaštite.

2.6 KULTURA I SPORT

Nadležni resori i institucije

Za oblast kulture i sporta nadležni su Federalno ministarstvo kulture i sporta i kantonalna ministarstva kulture i sporta.

Zakonodavni okvir

- *Zakon o sportu u BiH* („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 27/08 i 102/09) - Izmjenama Zakona o sportu u Bosni i Hercegovini utvrđene su odredbe koje se odnose na osobe s invaliditetom. Ovim odredbama omogućena je podrška osobama s invaliditetom-sportistima i eliminisana diskriminacija, te su zagarantovana osnovna ljudska prava i slobode;
- *Uredba o određivanju kriterija za dodjeljivanje nagrade sportistima, sportskim radnicima i sportskim udruženjima u Federaciji Bosne i Hercegovine za ostvarene sportske rezultate na međunarodnim takmičenjima* ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine ", br. 27/12, 74/13 i 3/15).

Nedostaje Zakon o sportu u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Stanje u oblasti

U prethodnom strateškom razdoblju Federalno ministarstvo kulture i sporta je podržalo programe/projekte osoba s invaliditetom, što je dijelom doprinijelo ostvarivanju vrhunskih sportskih rezultata.

Uredbom o određivanju kriterija za dodjeljivanje nagrade sportistima, sportskim radnicima i sportskim udruženjima u Federaciji Bosne i Hercegovine za ostvarene sportske rezultate na međunarodnim takmičenjima ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 27/12, 74/13 i 3/15) sportistima i sportskim radnicima s invaliditetom, te sportskim udruženjima osoba s invaliditetom iz Federacije Bosne i Hercegovine za ostvarene vrhunske sportske rezultate na međunarodnim takmičenjima dodjeljuju se novčana sredstva u vidu nagrada.

Osim toga, izdvajanjem sredstava u skladu sa Odlukom o Programu utroška sredstava sa kriterijima raspodjele tekućih transfera „Transfer za sport od značaja za Federaciju“, te izdvajanjem sredstava Paraolimpijskom komitetu Bosne i Hercegovine omogućava se osobama s invaliditetom učešće na domaćim i zvaničnim međunarodnim takmičenjima.

Federalno ministarstvo kulture i sporta u skladu sa odobrenim budžetom Federacije Bosne i Hercegovine kontinuirano izdvaja sredstva u cilju podsticanja osoba s invaliditetom da se bave sportom i rekreacijom, sa namjerom da izdvajanja sredstava budu veća u narednom strateškom razdoblju.

Prioriteti

- U narednom strateškom razdoblju Federalno ministarstvo kulture i sporta planira izdvojiti više sredstava za podršku projektima/programima iz oblasti sporta osoba s invaliditetom. Kroz naredno strateško razdoblje nastojat će se planom rada ministarstva poboljšati položaj– sportista.
- Za naredno strateško razdoblje prioritet u ovoj oblasti je donošenje Zakona o sportu u Federaciji Bosne i Hercegovine kao i unapređivanje zakonodavnog okvira na svim nivoima relevantnih za sport i rekreaciju.
- Federalno ministarstvo kulture i sporta će planom rada Ministarstva u narednom strateškom razdoblju omogućiti uključivanje i afirmisanje osoba s invaliditetom kroz projekte iz oblasti kulture i umjetnosti.

3. CILJEVI I AKTIVNOSTI STRATEGIJE

3.1. GENERALNI CILJ STRATEGIJE

Generalni cilj Strategije definiran je na osnovama dugoročne i sveobuhvatne vizije, ali sa rezultatima koji se očekuju u definiranom strateškom period i kojim je planirano sljedeće: „Unaprijediti prava i položaj osoba s invaliditetom u smislu da im se omogući uključivanje i sudjelovanje u svim oblastima društva na ravnopravnoj osnovi sa ostalima, najveći mogući nivo nezavisnosti i sloboda izbora, u skladu sa usvojenim međunarodnim standardima.“

3.2 SPECIFIČNI CILJEVI I AKTIVNOSTI STRATEGIJE

U planiranju i provođenju aktivnosti Strategije, u okviru cjelokupne populacije osoba s invaliditetom posebnu pažnju treba posvetiti osjetljivim i potencijalno višestruko diskriminiranim skupinama, kao što su:

- djeca s teškoćama u razvoju čiji razvoj, pa samim tim i posljedice invalidnosti, umnogome mogu odrediti mjere rane detekcije i intervencije, kao i podrška inkluzije u odgojno-obrazovnom sistemu;
- mlade osobe s invaliditetom koje se, kao naročito ranjiva grupa osoba, suočavaju s nizom prepreka i ograničenja u ostvarivanju svojih prava na obrazovanje, zapošljavanje, stanovanje, osnivanje porodice, itd.;
- osobe s invaliditetom koje su usljed kulturoloških predrasuda i stereotipa vrlo često suočene s višestrukom diskriminacijom (npr. žene i djevojke);
- osobe s invaliditetom starije životne dobi koje postaju sve brojnija i značajnija društvena grupa i izazov u kreiranju politika za osobe s invaliditetom, posebno u društvima slabog ekonomskog stanja i sa velikim brojem nezaposlenih kao što je naše, i
- osobe s teškim invaliditetom čija kvaliteta života direktno zavisi od razvijenosti servisa i usluga u zajednici i kojima je potrebna izrazita društvena podrška.

Za razliku od prethodnog strateškog dokumenta, u kojem su ciljevi i aktivnosti definirani u dvanaest prioritarnih oblasti, u ovoj Strategiji ciljevi su definirani po specifičnim pitanjima koja određuju položaj osoba s invaliditetom u društvu i na kojima treba poduzeti odgovarajuće aktivnosti, da bi se ostvario generalni cilj Strategije. Radi se o sljedećim specifičnim pitanjima koja određuju položaj osoba s invaliditetom u društvu, posljedice invalidnosti i kvalitetu njihova života:

- jednakost i nediskriminacija kroz zakone,
- pristupačnost okruženja, informacija i komunikacija,

- uključenost u sve društvene procese,
- prevencija i rana intervencija,
- dostupnost servisa podrške,
- zapošljavanje i rehabilitacija,
- zaštita od nasilja i iskorištavanja,
- podizanja svijesti javnosti i prevazilaženje predrasuda i stereotipa, te
- podizanje kapaciteta organizacija osoba sa invaliditetom.

Na osnovu ovih pitanja definirano je 9 specifičnih ciljeva Strategije, kako slijedi.

Specifični cilj 1. Poboljšati status osoba s invaliditetom kroz unapređenje zakonodavnog okvira i osiguranje pravne podrške i zaštite prava osoba s invaliditetom.

Položaj osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine reguliše više od stotinu zakonskih i podzakonskih akata donesenih na nivou Federacije Bosne i Hercegovine i kantona. Činjenica je da su ovi akti često međusobno neusklađeni, što stvara konfuziju u njihovoj primjeni i ostvarivanju prava osoba s invaliditetom, a mnogi od tih propisa su neusklađeni i sa samom Konvencijom. Primjera neusklađenosti i neadekvatnih zakonskih rješenja je puno, ali kantonalni pravilnici o "kategorizaciji" djece s invaliditetom su poseban primjer nedopustive diskriminacije utvrđene kroz propise. Proces "kategorizacije" je uslov za ostvarivanje prava iz socijalne zaštite, penzijsko-invalidskog osiguranja i dr., a njihova primjena rezultira svrstavanjem djece s invaliditetom u "kategorije", isključivanje i ograničavanje u ostvarivanju drugih prava. Posebno treba imati u vidu razvojni proces kod djece, koji je kategorizacijom značajno ili potpuno ograničen.

Kako bi se stvorile osnove za adekvatno usklađivanje potrebno je, prije svega, provesti jedinstvenu analizu usklađenosti postojećih zakona sa Konvencijom. Osim toga, potrebno je usvojiti novu nedostajuću legislativu koja će unaprijediti status osoba s invaliditetom. Jedan dio značajnih propisa je već u određenoj fazi pripreme, ali još uvijek ima dosta pitanja koja nisu rješavana niti usklađena kroz propise, te će u tom smislu u narednom razdoblju biti puno posla u oblasti zakonodavstva².

Aktivnosti u okviru Specifičnog cilja 1.

- 1.1. Izvršiti analizu usklađenosti zakona u Federaciji Bosne i Hercegovine iz oblasti koje tretira ova Strategija sa Konvencijom.
- 1.2. Uskladiti i dopuniti postojeće zakone sa Konvencijom.
- 1.3. Usvojiti/donijeti nove zakonske i podzakonske akte koji će unaprijediti status osoba s invaliditetom.

---

² Lista propisa koji će biti predmet analize i propisa koji se trebaju donijeti se nalazi u aneksu ovog dokumenta.

1.4. Osigurati institucionalne mehanizme praćenja diskriminacije osoba s invaliditetom uz ažuriranje godišnje informacije o stanju po ovom pitanju.

1.5. Osigurati vođenje statističkih podataka o osobama s invaliditetom.

Specifični cilj 2. Unaprijediti pristupačnost okruženja za osobe s invaliditetom kroz uklanjanje arhitektonskih i informacijsko-komunikacijskih barijera, kao ključni aspekt za njihovo potpuno uključivanje u društvenu zajednicu.

Uključivanje osoba s invaliditetom u njihovu životnu zajednicu u najvećoj mjeri određuje sama životna sredina koju karakterišu brojne arhitektonske i informacijsko-komunikacijske barijere. S tim u vezi, i sama Konvencija, kao i svi drugi strateški dokumenti u ovoj oblasti, u fokus stavljaju uklanjanje navedenih barijera kao ključnu mjeru za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom. Ova problematika je bila prepoznata i u prethodnom strateškom dokumentu, međutim, još uvijek nije dovoljno prihvaćena u programima i aktivnostima nadležnih institucija. Stoga je jedan od specifičnih ciljeva ove Strategije da se obuhvate ključni aspekti i odgovorni nosioci u ovoj oblasti kako bi se kroz planirane aktivnosti osobama s invaliditetom omogućio život u njima arhitektonski prilagođenoj životnoj sredini, komunikacija i informacije u odgovarajućim formatima.

Aktivnosti u okviru Specifičnog cilja 2.

2.1. Obezbijediti kontinuirano uklanjanje arhitektonskih barijera na javnim površinama i objektima, kao i saobraćajnim komunikacijama.

2.2. Sprovesti sistematsku adaptaciju već izgrađenih stambenih objekata koji nisu izgrađeni u skladu sa standardima pristupačnosti osobama s invaliditetom.

2.3. Osigurati da svi novoizgrađeni objekti zadovolje standarde pristupačnosti osobama s invaliditetom.

2.4. Osigurati primjenu principa univerzalnog dizajna pri projektovanju i gradnji stambenih jedinica.

2.5. Osigurati pristup i tehničke prilagodbe prostora odgojno-obrazovnih ustanova te pomagala za djecu s tjelesnim i čulnim invaliditetom, kako bi se otklonile građevinsko-arhitektonske barijere.

2.6. Planski uvoditi sisteme SOS telefona za uklanjanje svih postojećih barijera.

2.7. Povećati pristupačnost svih oblika javnog prevoza za sve osobe s invaliditetom.

2.8. Osobama s vizuelnim, slušnim i intelektualnim invaliditetom obezbijediti nesmetan pristup informacijama u odgovarajućim formatima.

2.9. Organizirati i sprovesti edukaciju državnih službenika i namještenika (na federalnom, kantonalnom, općinskom/gradskom nivou) u pogledu pristupa bez prepreka, kako bi se isti upoznali sa potrebama osoba s invaliditetom.

Specifični cilj 3. Uključiti osobe s invaliditetom u sve oblasti života ravnopravno sa drugima, posebno u oblasti obrazovanja, kulturnog, sportskog, javnog i političkog djelovanja.

U većem dijelu ključnih sistema u Federaciji Bosne i Hercegovine, osobe s invaliditetom su marginalizirane ili čak potpuno isključene, iako je to u suprotnosti sa nekim od postojećih zakona. Primjer je sistem obrazovanja, gdje je zakonima jasno propisana nediskriminacija. Međutim, obuhvat djece sa invaliditetom redovnim odgojno-obrazovnim sistemom je nedovoljan, posebno na predškolskom nivou, kao ključnom razdoblju za razvoj djeteta, kao i visokom obrazovanju, kao ključnom razdoblju sticanja zvanja i zanimanja za osiguravanje kvalitetnog života osobe s invaliditetom.

U nizu važnih pitanja koja nisu riješena na adekvatan i sveobuhvatan način je i podrška porodicama koje imaju osobu sa invaliditetom, kako u smislu odgovarajuće materijalne zaštite, tako i u pogledu dostupnosti servisa podrške.

Slična je situacija i u oblasti političkog života, gdje se kreiraju i donose ključne odluke za društvenu zajednicu, a samim time i za osobe s invaliditetom kao članove te društvene zajednice. Iako se zakonima iz ove oblasti osobe s invaliditetom ne isključuju, oni nisu afirmativni, niti podstiču na javno i političko angažovanje osoba s invaliditetom i uvažavanje njihovih aspiracija i mišljenja. Pored toga, Izborni zakon BiH nije diskriminatoran, ali osobama s invaliditetom ne osigurava dostupnost izbornih mjesta i izborni materijal u dostupnom formatu.

Za osobe s invaliditetom od izuzetnog značaja je i bavljenje sportom te aktivno i pasivno učestvovanje u kulturno-umjetničkom životu. Iako je došlo do određenog napretka u oblasti kulture i sporta, on je nedovoljan. Posebno su nedovoljna finansijska izdvajanja za sportske aktivnosti osoba s invaliditetom, a nije razdvojen ni vrhunski i rekreativni sport, što ne omogućava pretpostavke za bavljenje i jednom i drugom vrstom sporta.

Osobe s invaliditetom imaju potrebu i interesovanje za kulturno-umjetnički život, često su umjetnički nadarene ili su usljed invalidnosti razvile svoje umjetničke potencijale. Afirmacija ove njihove potrebe nije samo poticaj njihovog optimalnog razvoja i poboljšanja kvalitete života, nego je dobrobit i za društvo. U smislu navedenog, politike i programi iz oblasti sporta i kulture trebaju biti mnogo senzitivniji i afirmativniji za uključivanje osoba s invaliditetom.

Aktivnosti u okviru Specifičnog cilja 3.

- 3.1. Razvijati inkluzivni sistem obrazovanja i povećati obuhvat djece i mladih s invaliditetom u svim odgojno-obrazovnim ustanovama.
- 3.2. Odrediti najbolji model podrške u nastavi i obezbijediti njegovu institucionalizaciju.
- 3.3. Unaprijediti inicijalno obrazovanje nastavnika.
- 3.4. Osigurati kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika, stručnih saradnika i menadžmenta škole.
- 3.5. Obezbijediti pristup savremenim tehnologijama u skladu sa potrebama osoba s invaliditetom.
- 3.6. Pokrenuti proces transformacije specijalnih odgojno-obrazovnih ustanova u resursne centre inkluzivnog obrazovanja u cilju pružanja usluga stručne podrške, asistencije u nastavi i dr.
- 3.7. Uklanjati barijere i uvoditi elemente informacijske podrške za gluhe i slijepe osobe u svim odgojno-obrazovnim, kulturnim i sportskim ustanovama i objektima koji su još uvijek nedostupni osobama s invaliditetom.
- 3.8. Kontinuirano jačati kapacitete stručnjaka koji rade sa djecom i osobama s invaliditetom.
- 3.9. Kreirati i provoditi programe vršnjačke podrške u odgojno-obrazovnim ustanovama.
- 3.10. Jačati partnerstvo roditelja/staratelja djece sa invaliditetom i djece bez invalidnosti.
- 3.11. Kreirati i provoditi programe/strategije za identifikaciju djece koja nisu obuhvaćena odgojno-obrazovnim radom, njihov upis u odgojno-obrazovne ustanove i prevenciju prijevremenog napuštanja školovanja te uspostavljati praćenje istog.
- 3.12. Jačati urede za studente s invaliditetom u okviru svih visokoškolskih ustanova.
- 3.13. Osigurati materijalnu podršku porodicama koje za članove imaju osobe s invaliditetom.
- 3.14. Unaprijediti oblast kulture u smislu prilagođavanja kulturnih dešavanja mogućnostima osoba s invaliditetom i podsticati iste na aktivno i pasivno učešće u njima.
- 3.15. Osigurati podršku ustanovama kulture koje koriste osobe s invaliditetom.
- 3.16. Unaprijediti oblast sporta u smislu povećanja materijalne podrške, prilagođavanja uslova za bavljenje sportskim aktivnostima osobe s invaliditetom te ih podsticati na aktivno i pasivno učešće u njima.

3.17. Osigurati uslove da osobe s invaliditetom sudjeluju u radu političkih partija i procesima odlučivanja na svim nivoima vlasti, na ravnopravnoj osnovi s drugim građanima/kama, te ih poticati i osnaživati na aktivno uključivanje u javni i politički život.

Specifični cilj 4. Unaprijediti programe prevencije invaliditeta i programe rane detekcije i intervencije u ranom rastu i razvoju.

Mjerama prevencije, rane detekcije i intervencije, može se bitno uticati na pojavu i posljedice invalidnosti. Istraživanja pokazuju da je period ranog rasta djeteta, posebno prve tri godine života, i kontinuirano do deset godina, najintenzivniji i najosjetljiviji period u životu. Razvojni procesi koji se odvijaju u tom periodu su od ključnog značaja za optimalan rast i razvoj djeteta i sve što se u tom uzrastu zanemari, teško i rijetko se tokom života nadoknadi.

Strateški plan za unapređenje ranog rasta i razvoja djece u Federaciji Bosne i Hercegovine 2013.–2017 prvi je dokument u kojem su definirani ciljevi i aktivnosti bazirane na integrisanom pristupu sektora obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite, kao najvažnijih resora za prevenciju, ranu detekciju i intervenciju na probleme invalidnosti. Iskustva iz provedbe ovog strateškog plana osvijetlila su veliku potrebu i smisao ovako koncipirane systemske intervencije. Stoga je u ovoj Strategiji akceptirano pitanje prevencije, rane detekcije i intervencije, sa vizijom da se ovaj pristup u budućnosti razvija i postane jedan od neizostavnih elemenata politike u oblasti invalidnosti.

Aktivnosti u okviru Specifičnog cilja 4.

- 4.1. Razvijati programe prevencije s ciljem sprečavanja nastanka invaliditeta.
- 4.2. Provoditi i unaprijediti programe rane detekcije i intervencije.
- 4.3. Razvijati referalne mehanizme između sektora zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite za podršku djeci s invaliditetom i njihovim porodicama.
- 4.4. Razviti koncept dodatnih kapaciteta u predškolskim ustanovama i školama za pružanje stručne podrške za prepoznavanje i intervenciju kod djece s invaliditetom (resursne sobe).

Specifični cilj 5. Unapređivati kvalitetu i dostupnost usluga te uspostavljati nove usluge u skladu sa potrebama osoba s invaliditetom.

Dosadašnja briga društva uglavnom se zasnivala na osiguranju novčanih naknada za osobe s invaliditetom. U odnosu na finansijske prilike u Federaciji Bosne i Hercegovine, iznos ovih naknada se može ocijeniti primjerenim, što pokazuje da, u odnosu na ostale oblasti života, društvo pokazuje određenu brigu o osobama s invaliditetom. Međutim, svođenje brige društva na osiguravanje materijalnih davanja

nije pokazalo unapređenje kvalitete njihovog života u cjelini, i sigurno, ovaj model nije primjeren ni za društvo ni za osobe s invaliditetom.

U tom smislu, a nakon izvršenih analiza stanja u ovoj oblasti, pokazalo se neophodnim razvijanje sfere socijalnih usluga i servisa podrške u zajednici, koji će omogućiti uključivanje osoba s invaliditetom u društvo.

Uvođenjem novih inovativnih programa podrške i brige u zajednici stvorio bi se prostor za otvaranje novih radnih mjesta, zapošljavanje teže zapošljivih grupa. Time bi se problematika invalidnosti približila samoj društvenoj zajednici u kojoj te osobe žive.

Osim toga, pokazalo se da je za djecu s invaliditetom i djecu sa smetnjama u razvoju i njihove porodice od izuzetnog značaja uspostavljanje centara za pružanje usluga socijalne zaštite dnevnog zbrinjavanja, na čemu će se u narednom strateškom periodu intenzivnije raditi.

U decembru 2014. godine Federalno ministarstvo rada i socijalne politike je izradilo Smjernice o djelovanju centara za pružanje usluga socijalne zaštite dnevnog zbrinjavanja djece s invaliditetom i djece sa smetnjama u razvoju u Federaciji Bosne i Hercegovine, s ciljem osiguravanja jedinstvenih standarda djelovanja zaposlenika ovih centara.

Aktivnosti u okviru Specifičnog cilja 5.

5.1. Izvršiti procjenu potreba i kapaciteta lokalnih zajednica za pružanje usluga osobama s invaliditetom s aspekta javnog, nevladinog i privatnog sektora.

5.2. Planirati razvoj novih usluga u skladu sa procijenjenom potrebom.

5.3. Definisati usluge koje se pružaju osobama s invaliditetom u oblasti obrazovanja i socijalne zaštite, način akreditiranja i licenciranja za pružanje usluga te definisati cijene usluga.

5.4. Jačati kapacitete službi u zajednici usmjerene na osobe s invaliditetom (službe u zajednici u okviru domova zdravlja: centri za mentalno zdravlje i fizikalnu rehabilitaciju, centri za rani rast i razvoj, službe sestara u zajednici, timovi obiteljske medicine; ustanove socijalne zaštite: centri za socijalni rad, općinske službe socijalne zaštite, ustanove za smještaj i odgojno-obrazovne ustanove: predškolske ustanove, osnovne i srednje škole).

5.5. Razviti i provoditi sistem praćenja pruženih usluga.

5.6. Unaprijediti i inovirati zdravstvene usluge u skladu sa potrebama pojedinih kategorija osoba s invaliditetom, s posebnim naglaskom na reproduktivno zdravlje i planiranje porodice.

5.7. Evaluirati postojeće screening programe u Federaciji Bosne i Hercegovine i izmijeniti ih po potrebi.

5.8. Povećati dostupnost dnevnog zbrinjavanja u zajednici za djecu s invaliditetom i djecu ometenu u razvoju u cilju prevencija razdvajanja istih od porodice.

5.9. Analizirati listu ortopedskih pomagala, revidirati istu u koordinaciji sa kantonima, te u skladu sa finansijskim mogućnostima kantona, osigurati sredstva za implementaciju.

5.10. Izraditi Uputstvo o načinu ostvarivanja prava i korištenju ortopedskih i drugih pomagala koja se mogu propisivati u okviru obaveznog zdravstvenog osiguranja, u saradnji i uz konsenzus kantona.

Specifični cilj 6. Jačati zapošljavanje i samozapošljavanje osoba s invaliditetom.

Uz ocjenu da je u proteklom strateškom razdoblju najveći napredak postignut upravo u oblasti zapošljavanja, možemo konstatovati da se u Federaciji BiH otvaraju nove vizije i modeli osposobljavanja, obrazovanja, rehabilitacije i zapošljavanja osoba s invaliditetom. Riječ je o programima samozapošljavanja i socijalnog poduzetništva, koji nose potencijal za razvoj i kreiranje novih radnih mjesta i unapređenje prilika na tržištu rada za nezaposlene osobe s invaliditetom i druge teško zapošljive grupe.

Pored toga, potrebno je unaprijediti programe zapošljavanja osoba s invaliditetom u javnom sektoru kao i na otvorenom tržištu, gdje bi se praktično moglo mjeriti njihovo stvarno uključivanje u društvo pod jednakim okolnostima. Na tom polju su u pripremi strateški dokumenti nadležnih ministarstva.

Aktivnosti u okviru Specifičnog cilja 6.

6.1. Razvijati modele socijalnog poduzetništva u cilju zapošljavanja i samozapošljavanja osoba s invaliditetom.

6.2. Uspostaviti mrežu centara za profesionalnu rehabilitaciju na teritoriji cijele Federacije Bosne i Hercegovine koja će biti povezana sa odgojno-obrazovnim ustanovama, tržištem rada i Federalnim zavodom PIO/MIO.

6.3. Unaprijediti zapošljavanje osoba s invaliditetom na otvorenom tržištu rada i u javnom sektoru.

6.4. Unaprijediti zakonski okvir koji će omogućiti efektivnije zapošljavanje osoba s invaliditetom.

6.5. Osigurati kontinuirano karijerno savjetovanje učenika s invaliditetom.

6.6. Uključiti u proces zapošljavanja osoba s invaliditetom i zavode za zapošljavanje, te privrednike kojima bi trebalo predstaviti kompetencije završenih studenata i prednosti zapošljavanja osoba s invaliditetom.

6.7. Podsticati zadružno udruživanje.

6.8. Podsticati žensko poduzetništvo, sa posebnim naglaskom na žene s invaliditetom.

6.9. Promovisati društveno poduzetništvo.

Specifični cilj 7. Sprečavati svaki oblik iskorištavanja, zlostavljanja i nasilja nad osobama s invaliditetom.

Bosna i Hercegovina je zemlja u kojoj je problem prosjačenja i trgovine ljudima izuzetno prisutan što zbog nedovoljno efikasnog sistema sprečavanja zloupotrebe ljudi, toliko i zbog građanskog mentaliteta koji svojim nerazumijevanjem samog problema doprinosi njegovom opstanku. U Nacrtu strategije Vijeća Evrope u oblasti invalidnosti (2017.-2023.), posebna pažnja posvećena je ovoj problematici, što je bio jedan od razloga da se u ovaj strateški dokument uključi pitanje zaštite osoba s invaliditetom od iskorištavanja, zlostavljanja i nasilja svih vrsta. U osnovi, za odgovarajuće rezultate po ovom pitanju potrebna je dosljedna primjena postojećih strategija borbe protiv trgovine ljudima, provođenje Zakona o zaštiti od nasilja u porodici Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", broj 20/13), sa fokusom na osobe s invaliditetom, kao i izrada odgovarajućih izvještaja po tom pitanju. Dakle, u postojeću Strategiju za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici (2013-2017) („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 22/13), treba uvrstiti programe koji u fokusu imaju osobe s invaliditetom, kako bi se pratilo njihovo stanje i položaj u okviru cjelokupne problematike suzbijanja nasilja i trgovine ljudima, jer se smatra da su one najugroženija kategorija i žrtve najvećih zloupotreba.

Osim toga, treba se obratiti posebna pažnja na zapostavljanje osoba s invaliditetom, što je često prisutan problem.

Buduće aktivnosti u okviru realizacije ovog strateškog cilja trebaju biti usmjerene na prevazilaženje prakse nepotrebnog odvajanja djece s invaliditetom od njihovih porodica i njihov smještaj u ustanove te je potrebno raditi na razvijanju postojećih i uvođenju novih modela alternativnog zbrinjavanja djece s invaliditetom u porodici i zajednicama.

Aktivnosti u okviru Specifičnog cilja 7.

7.1. Kreirati i provoditi programe prevencije, zaštite, podrške, oporavka i reintegracije osoba s invaliditetom koje su žrtve bilo kojeg oblika iskorištavanja, zlostavljanja, nasilja ili trgovine ljudima i integrisati ih u postojeću strategiju borbe protiv nasilja i trgovine ljudima.

Specifični cilj 8. Podizati svijest javnosti o problemima pitanja invalidnosti s ciljem uklanjanja predrasuda, kulturoloških i psiholoških barijera.

Društveni stavovi, predrasude i stereotipi o osobama s invaliditetom velika su prepreka njihovoj integraciji i društvenoj afirmaciji, pa i ostvarivanju osnovnih ljudskih prava i potreba. Posmatrano globalno, posljednjih decenija došlo je do određenog napretka društvene svijesti po pitanju poimanja i pristupa invaliditetu, ali na ovom polju ima još puno posla, posebno u zajednicama u kojima domoniraju tradicionalne vrijednosti i milosrdni pogled na osobe s invaliditetom.

Ostvarenje ovog strateškog cilja nužan je preduvjet za sve druge promjene koje se tiču osoba s invaliditetom i unapređenje njihovog položaja u društvu.

Pitanje podizanja svijesti u prethodnom strateškom razdoblju je, u odnosu na druga pitanja, bilo aktuelno i planirane aktivnosti su kontinuirano provođene.

Iako ne postoji precizan pokazatelj, opravdano je vjerovati da je realizacija aktivnosti na poduzimanju svijesti doprinijela da problemi, prava, potrebe i mogućnosti populacije osoba s invaliditetom bude razumljivija u javnosti, političkim i izvršnim institucijama. Time je stvorena dobra osnova za dalji budući rad i unapređenje položaja osoba s invaliditetom. Međutim, pred akterima Strategije u ovom pogledu su još brojne aktivnosti, a naročito kada je riječ o predrasudama donosioca odluka.

Aktivnosti u okviru Specifičnog cilja 8.

- 8.1. Provoditi kampanje s ciljem uklanjanja predrasuda o osobama s invaliditetom.
- 8.2. Uvesti obilježavanje datuma značajnih za osobe s invaliditetom, utvrđene u međunarodnim dokumentima.
- 8.3. Provoditi edukaciju osoba s invaliditetom o njihovim pravima i obavezama, te izraditi vodiče o njihovim pravima u odgovarajućim formatima prilagođene prema skupinama osoba s invaliditetom.
- 8.4. Provoditi programe edukacije s ciljem unapređenja poštivanja rodne specifičnosti osoba s invaliditetom.
- 8.5. Provoditi javne kampanje protiv nasilja nad ženama s invaliditetom, edukovati žene s invaliditetom da prepoznaju i prijavljuju nasilje i traže pomoć u zaštiti svojih prava.

Specifični cilj 9. Jačati kapacitete organizacija osoba s invaliditetom i garantovati njihovo učešće u svim društvenim procesima

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom obavezuje države potpisnice da osiguraju učešće osoba s invaliditetom u donošenju svih važnih odluka. Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je još u okviru Zakona o osnovama socijalne zaštite,

zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 36/99, 54/04, 39/06 i 14/09), prepoznala značaj osnivanja organizacija osoba s invaliditetom i njihovu ulogu u poboljšanju statusa osoba s invaliditetom. I u prethodnoj strategiji definirane su mjere i aktivnosti koje su imale za cilj donošenje zakonskog okvira kojim će se definirati osnivanje i rad organizacija osoba s invaliditetom, podizanje kapaciteta i jačanje organizacija osoba s invaliditetom, te njihovo uključivanje u procese od značaja za položaj osoba sa invaliditetom. Međutim, implementacija planiranih mjera i aktivnosti, nije ostvarena u planiranoj mjeri, te se i u ovom strateškom dokumentu ovo pitanje nameće kao prioritetni cilj.

Kroz ovaj strateški cilj potrebno je nastaviti u pravcu ranije planiranih a nerealiziranih aktivnosti, kao i na razvijanju programa saradnje organizacija osoba s inavliditetom i institucija Federacije BiH, zajedno ili pojedinačno, sa međunarodnim partnerima.

Aktivnosti u okviru Specifičnog cilja 9.

9.1. Osigurati učešće organizacija osoba s invaliditetom u donošenju odluka koje su značajne za položaj osoba s invaliditetom.

9.2. Pratiti provođenje obaveze učešća organizacija osoba s invaliditetom u donošenju odluka koje su značajne za položaj osoba s invaliditetom.

9.3. Utvrditi stanje u oblasti postojećeg sistema organizovanja i rada organizacija osoba s invaliditetom.

9.4. Provoditi i unapređivati programe međunarodne saradnje institucija Federacije Bosne i Hercegovine i organizacija osoba s invaliditetom sa međunarodnim partnerima.

9.5. Jačati kapacitete organizacija osoba s invaliditetom kroz programe podrške (antistigma kampanje, edukativni programi, pokretanje biznisa, izrada projekata i dr.).

4. OPERATIVNI PLAN AKTIVNOSTI

Specifični cilj 1. <i>Poboljšati status osoba s invaliditetom kroz unapređenje zakonodavnog okvira i osiguranje pravne podrške i zaštite prava osoba s invaliditetom</i>						
AKTIVNOSTI	NOSILAC AKTIVNOSTI	PARTNERI	POLAZNO STANJE	INDIKATORI/ JEDINICA MJERE	OČEKIVANI REZULTAT	GODINA
1.1. Izvršiti analizu usklađenosti zakona u FBiH iz oblasti koje tretira ova Strategija sa Konvencijom	Nadležna federalna i kantonalna ministarstva (aktivnosti koordiniraju federalna ministarstva)	OOSI; NVO; Međunarodne organizacije	Nepostojanje jedinstvene sveobuhvatne analize po ovom pitanju (iako postoje određene ad hoc analize)	- Vlada FBiH formirala radnu grupu za izradu analize; - Izvršen pregled i analiza usklađenosti planiranih zakona	Urađena sveobuhvatna analiza	2017.
1.2. Uskladiti i dopuniti postojeće zakone sa Konvencijom	Nadležna federalna i kantonalna ministarstva	OOSI	Većina postojećih zakona nisu u potpunosti usklađeni sa Konvencijom	Broj usklađenih zakona koji je usklađen sa Konvencijom	Svi zakoni usklađeni sa Konvencijom	2018. i kontinuirano
1.3. Usvojiti/donijeti nove zakonske i podzakonske akte koji će unaprijediti status OSI	Nadležna federalna i kantonalna ministarstva; Vlada FBiH i vlade kantona; Parlament FBiH, skupštine kantona	OOSI	Postoji potreba za donošenjem novih zakonskih i podzakonskih akata iz određenih oblasti kojima bi se osobama s invaliditetom unaprijedio položaj u skladu sa Konvencijom	Broj donesenih novih zakonskih i podzakonskih akata koji su nedostajali, a koji su planirani	Usvojeni/donese ni zakonski i podzakonski akti koji su nedostajali u skladu sa listom nedostajućih zakonskih i podzakonskih akata	2017. i kontinuirano

<p>1.4. Osigurati institucionalne mehanizme praćenja diskriminacije OSI uz ažuriranje godišnje informacije o stanju po ovom pitanju</p>	<p>Nadležna federalna i kantonalna ministarstva</p>	<p>OOSI</p>	<p>Nije razvijena praksa i institucionalni mehanizam praćenja diskriminacije OSI</p>	<p>- Broj odgovornih institucija koje su uspostavile mehanizam (metodologiju i tijela) za praćenje - Broj sačinjenih informacija o slučajevima diskriminacije OSI</p>	<p>Institucije su uvele mehanizam (metodologiju i tijela) praćenja i sačinjavanja informacija po pitanju diskriminacije OSI</p>	<p>2018. i kontinuirano</p>
<p>1.5. Osigurati vođenje statističkih podataka o OSI</p>	<p>Nadležna federalna i kantonalna ministarstva iz oblasti zdravstva, obrazovanja, socijalne politike, kulture i sporta, boračka pitanja, FZS</p>	<p>Zdravstvene, obrazovne i socijalne ustanove; OOSI; NVO</p>	<p>Većina odgovornih resora sistematski ne vodi statističke podatke o OSI koji su potrebni za adekvatno planiranje programa i politika</p>	<p>- Broj odgovornih institucija koje su uspostavile sistem/protokol za prikupljanje i vođenje podataka; - Uspostavljen sistem razmjene podataka između institucija i FZS</p>	<p>Nadležna federalna i kantonalna ministarstva iz oblasti zdravstva, obrazovanja, socijalne politike, kulture i sporta i boračkih pitanja uspostavili sistem prikupljanja podataka; Institucije razmjenjuju podatke sa FZS</p>	<p>2018. i kontinuirano</p>

Specifični cilj 2. Unaprijediti pristupačnost okruženja za osobe s invaliditetom kroz uklanjanje arhitektonskih i informacijsko-komunikacijskih barijera, kao ključni aspekt za njihovo potpuno uključivanje u društvenu zajednicu.						
AKTIVNOSTI	NOSILAC AKTIVNOSTI	PARTNERI	POLAZNO STANJE	INDIKATORI/ JEDINICA MJERE	OČEKIVANI REZULTAT	GODINA
2.1. Obezbijediti kontinuirano uklanjanje arhitektonskih barijera na javnim površinama i objektima, kao i saobraćajnim komunikacijama	Vlasnici/ korisnici objekata; Nadležna uprava za inspeksijske poslove/inspekcija	OOSI; Druge nadležne organizacije	Javne površine i objekti kao i saobraćajne komunikacije su većim dijelom nepristupačni OSI, posebno osobama s tjelesnim i čulnim invaliditetom	Procenat javnih površina i objekata kao i saobraćajnih komunikacija na kojima su uklonjene arhitektonske barijere	Povećana je pristupačnost javnim površinama, objektima kao i saobraćajnim komunikacijama	30% do 2021. godine
2.2. Sprovesti sistematsku adaptaciju već izgrađenih stambenih objekata koji nisu izgrađeni u skladu sa standardima pristupačnosti OSI	Vlasnici/ korisnici objekata; Nadležna uprava za inspeksijske poslove/ inspekcija	OOSI; Druge nadležne organizacije	Većina stambenih objekata nije izgrađena u skladu sa standardima pristupačnosti OSI	Procenat adaptiranih objekata	Povećan broj stambenih objekata koji su pristupačni OSI s tjelesnim i čulnim invaliditetom	kontinuirano
2.3. Osigurati da svi novoizgrađeni objekti zadovolje standarde pristupačnosti OSI	Federalno i kantonalna ministarstva prostornog uređenja	OOSI; Druge nadležne organizacije	Još uvijek postoji praksa da se prilikom gradnje objekata ne poštuju standardi pristupačnosti	Procenat novoizgrađenih stambenih objekata koji su izgrađeni u skladu sa standardima pristupačnosti OSI	Novoizgrađeni stambeni objekti su izgrađeni u skladu sa standardima pristupačnosti OSI	kontinuirano
2.4. Osigurati primjenu principa univerzalnog dizajna pri projektovanju i gradnji stambenih jedinica	Federalno i kantonalna ministarstva prostornog uređenja; Federalna i	OOSI; Druge nadležne organizacije	Princip univerzalnog dizajna pri projektovanju i gradnji stambenih jedinica se ne primjenjuje	Procenat novih stambenih jedinica koje su projektovane i izgrađene u skladu sa principom	Nove stambene jedinice su projektovane i izgrađene u skladu sa principom univerzalnog	kontinuirano

	kantonalne uprave za inspekcijske poslove/inspekcije			univerzalnog dizajna	dizajna	
2.5. Osigurati pristup i tehničke prilagodbe prostora odgojno-obrazovnih ustanova te pomagala za djecu s tjelesnim i čulnim invaliditetom, kako bi se otklonile građevinsko-arhitektonske barijere	Kantonalna ministarstva nadležna za obrazovanje; Osnivači predškolskih ustanova; FMON kao koordinirajuće tijelo	Nadležna federalna i kantonalna ministarstva zdravstva i socijalne zaštite; OOSI	Kroz programe „Pomoć projektima inkluzije i projektima poboljšanja rada sa djecom s posebnim potrebama“ i „Pomoć projektima poboljšanja odgojno-obrazovnog rada sa djecom sa poteškoćama u razvoju“ podržani su projekti koji se odnose na ovu aktivnost.	- Broj objekata u kojima je izvršena prilagodba; - Broj objekata u kojima su uklonjene građevinsko-arhitektonske barijere; - Broj nabavljenih pomagala;	- Osiguran pristup i tehničke prilagodbe prostora odgojno-obrazovnih ustanova - Osigurana pomagala za djecu sa poteškoćama u kretanju	kontinuirano
2.6. Planski uvoditi sisteme SOS telefona za uklanjanje svih postojećih barijera	FMPK	OOSI; Operateri za telekomunikacije; Druge nadležne organizacije	Nepostojanje sistema SOS telefona za prijavu uklanjanja postojećih barijera koje ometaju OSI da se potpuno uključe u zajednicu	Broj uvedenih SOS telefona	Olakšano uklanjanje postojećih barijera koje ometaju OSI da se potpuno uključe u zajednicu korištenjem sistema SOS telefona	kontinuirano
2.7. Povećati pristupačnost svih oblika javnog prevoza za sve OSI	Federalno i kantonalna ministarstva za promet i komunikacije; Federalna i kantonalne uprave za inspekcijske poslove/ inspekcije	Javna i privatna preduzeća za saobraćaj; OOSI	Većina voznih jedinica javnog prevoza u FBiH je nepristupačna OSI s tjelesnim i čulnim invaliditetom	Procenat voznih jedinica javnog prevoza koje su prilagođene potrebama OSI s tjelesnim i čulnim invaliditetom	Javni prevoz u FBiH pristupačniji OSI s tjelesnim i čulnim invaliditetom	kontinuirano

<p>2.8. Osobama sa vizuelnim, slušnim i intelektualnim invaliditetom obezbijediti nesmetan pristup informacijama u odgovarajućim formatima</p>	<p>FMPK</p>	<p>Vlada FBiH; RAK; Druga nadležna ministarstva; OOSI</p>	<p>Web stranice federalnih ministarstava i institucija nisu u potpunosti prilagođene za adekvatan pristup informacijama osoba sa vizuelnim, slušnim i intelektualnim invaliditetom. RTV sadržaji na niskom nivou pristupačnosti (veoma nizak procenat programa prilagođen za OSI) Potrebno je obavezati nadležne federalne institucije da primjene državno Uputstvo za izradu web stranica prilagođenih upotrebi OSI</p>	<p>- Procenat web stranica prilagođenih nesmetanom pristupu informacijama u odgovarajućim tehnikama za osobe s vizuelnim, slušnim i intelektualnim invaliditetom - Procenat RTV pružaoca usluga koji su prilagodili sadržaje OSI-u - Broj edukacija u korištenju novih tehnologija za OSI - Broj osigurane literature na Brajevom pismu - Broj kampanja o upotrebi znakovnog jezika i Brajevog pisma - Broj osoba sa vizuelnim, slušnim i intelektualnim invaliditetom kojima je obezbijeđen nesmetan pristup informacijama u odgovarajućim tehnikama</p>	<p>Osobama sa vizuelnim, slušnim i intelektualnim invaliditetom olakšan (obezbijeđen nesmetan) pristup informacijama u odgovarajućim tehnikama. Realizirane edukacije u korištenju novih tehnologija za OSI u obrazovnim ustanovama. Osigurana literatura na Brajevom pismu u obrazovnim ustanovama. Realizirane kampanje o upotrebi znakovnog jezika i Brajevog pisma.</p>	<p>kontinuirano</p>
---	-------------	---	--	---	---	---------------------

2.9. Organizirati i sprovesti edukaciju državnih službenika i namještenika (na federalnom, kantonalnom, općinskom/gradskom nivou) u pogledu pristupa bez prepreka, kako bi se isti upoznali sa potrebama OSI	ADS FBIH	Druge nadležne organizacije; OOSI	Državni službenici i namještenici nedovoljno informisani o postojanju poteškoća u kretanju sa kojima se OSI susreću u svakodnevnom životu i značaj pristupa bez prepreka za iste	Broj organizovanih i sprovedenih edukacija	Državni službenici i namještenici upoznati sa poteškoćama sa kojima se OSI s tjelesnim i čulnim invaliditetom susreću u svakodnevnom životu i značaju pristupa bez prepreka za iste	kontinuirano
<p>Specifični cilj 3. <i>Uključiti osobe s invaliditetom u sve oblasti života ravnopravno sa drugima, posebno u oblasti obrazovanja, kulturnog, sportskog, javnog i političkog djelovanja.</i></p>						
AKTIVNOSTI	NOSILAC AKTIVNOSTI	PARTNERI	POLAZNO STANJE	INDIKATORI/ JEDINICA MJERE	OČEKIVANI REZULTAT	GODINA
3.1. Razvijati i provoditi inkluzivni sistem obrazovanja i povećati obuhvat djece i mladih s invaliditetom u svim odgojno-obrazovnim ustanovama	Kantonalna ministarstva nadležna za obrazovanje; FMON kao koordinirajuće tijelo	Kantonalna ministarstva za zdravstvo i socijalnu politiku; Općine; OOSI	Vidjeti 2.5.	Procenat djece i mladih s invaliditetom uključen u inkluzivni sistem obrazovanja u odgojno-obrazovnim ustanovama u FBiH	- Povećan stepen razvijenosti inkluzivnog sistema obrazovanja - Povećan broj djece i mladih s invaliditetom u odgojno-obrazovnim ustanovama	kontinuirano
3.2. Odrediti najbolji model podrške u nastavi i obezbijediti njegovu institucionalizaciju	FMRSP; FMZ; Kantonalna ministarstva obrazovanja; FMON kao	Odgojno-obrazovne ustanove; Lokalna zajednica; OOSI;	Podržani projekti kroz programe „Pomoć projektima inkluzije i projektima poboljšanja rada sa djecom sa	- Broj evidantiranih škola gdje je uočena potreba za razvijanjem održivih programa asistencije u nastavi	Razvijeni održivi programi asistencije u nastavi u cilju poboljšanja rada asistenata i	kontinuirano

	koordinirajuće tijelo	NVO	posebnim potrebama“ i „Pomoć projektima poboljšanja odgojno-obrazovnog rada sa djecom sa poteškoćama u razvoju“. Za naredni period predviđena je podrška projekata kroz program „Podrška projektima poboljšanja inkluzivnosti predškolskog i osnovnog obrazovanja“.	- Procenat ostvarene saradnje između redovnih i specijalnih škola - Broj održivih programa asistencije u nastavi - Broj osiguranih asistenata u nastavi kroz angažiranje nastavnika koji su tehnološki višak, njihovu obuku, kao i obuku drugih kadrova koji mogu raditi kao asistenti u nastavi	olakšavanju usvajanja gradiva djeci s invaliditetom. Urađena evidencija škola u kojima postoji potreba za asistentima u nastavi, kao i evidencija potrebnih asistenata u nastavi. Realizirani održivi programi asistencije u nastavi. Obučeni i angažirani asistenti u nastavi.	
3.3. Unaprijediti inicijalno obrazovanje nastavnika	Kantonalna ministarstva obrazovanja; Pedagoški zavodi; Nastavnički i pedagoški fakulteti; FMON kao koordinirajuće tijelo	Osnovne i srednje škole; OOSI	Primjeri dobre prakse realizirani kroz različite projekte	- Broj razvijenih partnerskih saradnji nastavničkih i pedagoških fakulteta, pedagoških zavoda i odgojno-obrazovnih ustanova - Broj razvijenih i primijenjenih nastavnih planova i programa	Razvijeni i primijenjeni nastavni planovi i programi kojima se unapređuje inicijalno obrazovanje nastavnika	kontinuirano
3.4. Osigurati kontinuirani profesionalni razvoj	Kantonalna ministarstva obrazovanja;	Osnovne i srednje škole; Nastavnički	Kroz program „Podrška stručnom usavršavanju	- Procenat indentificiranih obrazovnih potreba	Identificirane obrazovne potrebe nastavnika,	kontinuirano

<p>nastavnika, stručnih saradnika i menadžmenta škole</p>	<p>Pedagoški zavodi; FMON kao koordinirajuće tijelo</p>	<p>fakulteti; OOSI; NVO; Međunarodne organizacije</p>	<p>prosvjetnih radnika“ podržani su projekti koji se odnose na ovu aktivnost.</p>	<p>nastavnika, stručnih saradnika i menadžmenta škole; - Broj programa obuke koje pohađaju nastavnici, stručni saradnici i menadžment škole</p>	<p>stručnih saradnika i menadžmenta škola. Realizirani programi stručnog usavršavanja nastavnika, stručnih saradnika i menadžmenta škole. Nastavnicima, stručnim saradnicima i menadžmentu škola osiguran kontinuirani profesionalni razvoj.</p>	
<p>3.5. Obezbijediti pristup savremenim tehnologijama u skladu sa potrebama OSI</p>	<p>Kantonalna ministarstva obrazovanja; FMON kao koordinirajuće tijelo</p>	<p>Druga nadležna ministarstva; OOSI</p>	<p>Vidjeti 2.5.</p>	<p>- Broj edukacija u korištenju savremenih tehnologija za OSI; - Broj literature osigurane na Brajevom pismu; - Broj sredstava savremene tehnologije dostupan OSI; - Procenat uvođenja podrške nesmetanom pristupu informacijama u odgovarajućim tehnikama za osobe sa vizuelnim,</p>	<p>OSI, sa fokusom na osobe sa vizuelnim, slušnim i intelektualnim invaliditetom, omogućena upotreba savremenih tehnologija u skladu sa njihovim potrebama Realizirane edukacije u korištenju novih tehnologija za OSI u obrazovnim ustanovama. Osigurana sredstva</p>	<p>kontinuirano</p>

				slušnim i intelektualnim invaliditetom	savremene tehnologije dostupne OSI i literatura na Brajevom pismu u obrazovnim ustanovama. Realizirane kampanje o upotrebi znakovnog jezika i Brajevog pisma.	
3.6. Pokrenuti proces transformacije specijalnih odgojno-obrazovnih ustanova u resursne centre inkluzivnog obrazovanja u cilju pružanja usluga stručne podrške, asistencije u nastavi i dr.	Kantonalna ministarstva obrazovanja; Pedagoški zavodi; FMON kao koordinirajuće tijelo	Odgojno-obrazovne ustanove; Općine; OOSI	Vidjeti 2.5.	Procenat ostvarene saradnje između redovnih i specijalnih škola	Specijalne odgojno-obrazovne ustanove pretvorene u resursne centre inkluzivnog obrazovanja. Uspostavljena saradnja između redovnih i specijalnih škola. Potpisani ugovori o saradnji između redovnih i specijalnih škola.	kontinuirano
3.7. Uklanjati barijere i uvoditi elemente informacijske podrške za gluhe i slijepe osobe u svim odgojno-obrazovnim, kulturnim i sportskim ustanovama i objektima koji su još	Kantonalna ministarstva obrazovanja, FMON kao koordinirajuće tijelo	Pedagoški zavodi; Druge nadležne organizacije; OOSI;	Vidjeti 2.5. Također, u okviru Programa raspodjele sredstava Transfera za finansiranje studentskog standarda,	- Procenat prilagodbe okruženja za slijepe i gluhe osobe; - Procenat uvedenih elemenata informacijske podrške za gluhe i	Gluhe i slijepe osobe imaju nesmetan pristup informacijama u svim odgojno-obrazovnim, kulturnim i sportskim	kontinuirano

<p>uvijek nedostupni osobama s invaliditetom</p>			<p>izdvojena su sredstva za podršku studentima s invaliditetom, koji su državljani BiH, a studiraju na javnim visokoškolskim ustanovama u Federaciji BiH</p>	<p>slijepe osobe; - Broj promocija upotrebe znakovnog jezika i Brajevog pisma; - Broj promocija i edukacija u korištenju komunikacijskih i informatičkih tehnologija; - Broj promocija važnosti neometanog pristupa informacijama slijepim i gluhim osobama</p>	<p>ustanovama i drugim objektima. Uvedeni elementi informacijske podrške za gluhe i slijepe osobe. Realizirane edukacije u korištenju novih tehnologija za OSI u odgojno-obrazovnim ustanovama, kulturnim i sportskim ustanovama i drugim objektima. Osigurana sredstva savremene tehnologije dostupne OSI i literatura na Brajevom pismu u odgojno-obrazovnim ustanovama, kulturnim i sportskim ustanovama i drugim objektima. Realizirane kampanje o upotrebi znakovnog jezika i Brajevog pisma.</p>	
---	--	--	--	--	--	--

3.8. Kontinuirano jačati kapacitete stručnjaka koji rade sa djecom i OSI	Kantonalna ministarstva obrazovanja; FMRSP; FMZ; FMKS; FMON kao koordinirajuće tijelo	Osnovne i srednje škole; Nastavnički fakulteti; Pedagoški zavodi; OOSI; NVO; Međunarodne organizacije	Vidjeti 2.5.	- Procenat programa profesionalnih usavršavanja stručnjaka koji rade sa djecom i OSI - Procenat potrebnih znanja i vještina za rad sa djecom i OSI	Stručnjaci koji rade sa djecom i OSI kontinuirano se usavršavaju i jačaju svoje kapacitete. Ojačani kapaciteti stručnjaka koji rade sa djecom i OSI.	kontinuirano
3.9. Kreirati i provoditi programe vršnjačke podrške u odgojno-obrazovnim ustanovama	Kantonalna ministarstva obrazovanja; Pedagoški zavodi; FMON kao koordinirajuće tijelo	Odgojno-obrazovne ustanove; Roditelji/staratelji; Vijeća učenika; Općine; OOSI; NVO; Međunarodne organizacije	Vidjeti 3.2.	- Broj kreiranih i provedenih programa vršnjačke podrške; - Procenat uključenosti učenika u ove programe i vannastavne aktivnosti	Vršnjaci, svjesni poteškoća sa kojima se susreću djeca s invaliditetom, uključeni u programe podrške svojim razrednim kolegama. Kreirani i realizirani programi vršnjačke podrške u odgojno-obrazovnim ustanovama. Učenici uključeni u programe vršnjačke podrške i vannastavne aktivnosti.	kontinuirano
3.10. Jačati partnerstvo roditelja/staratelja djece sa invaliditetom i djece bez invalidnosti	Kantonalna ministarstva obrazovanja; Pedagoški zavodi; FMON kao koordinirajuće tijelo	Odgojno-obrazovne ustanove; Roditelji/staratelji; Općine; OOSI;	Roditelji djece bez invalidnosti nerijetko neosjetljivi na probleme sa kojima se susreću roditelji djece s invaliditetom	- Procenat razvijenih programa partnerske saradnje sa roditeljima/starateljima;	Roditelji djece bez invalidnosti empatični sa roditeljima djece s invaliditetom i spremni da ukažu	kontinuirano

		NVO		- Procenat roditelja uključenih u partnerske saradnje	potrebnu pomoć; ojačano partnerstvo Razvijeni programi partnerske saradnje roditelja/staratelja djece sa invaliditetom i djece bez invalidnosti. Roditelji značajno uključeni u partnerske saradnje.	
3. 11. Kreirati i provoditi programe/strategije za identifikaciju djece koja nisu obuhvaćena odgojno-obrazovnim radom, njihov upis u odgojno-obrazovne ustanove i prevenciju prijevremenog napuštanja školovanja te uspostavljati praćenje istog	Kantonalna ministarstva obrazovanja; Pedagoški zavodi; FMON kao koordinirajuće tijelo	Odgojno-obrazovne ustanove; CSR; Općine; Zavodi za statistiku; OOSI; NVO;	Određen dio populacije djece s invaliditetom ne pohađa nastavu ili prijevremeno napušta odgojno-obrazovne ustanove prekidajući proces obrazovanja	- Procenat formiranja baze podataka i redovno prikupljanje i ažuriranje podataka - Procenat mapiranja potreba djece koja nisu obuhvaćena odgojno-obrazovnim radom i dostupnih resursa za organiziranje i realizaciju odgojno-obrazovnog rada - Broj uključene identificirane djece u odgojno-obrazovne ustanove - Procenat smanjenja ranog	Formirana baza podataka i ažurirani podaci. Mapirane potrebe djece koja nisu obuhvaćena odgojno-obrazovnim radom i dostupni resursi za organiziranje i realizaciju odgojno-obrazovnog rada. Djeca upisana u odgojno-obrazovne ustanove Smanjen broj učenika koji su	kontinuirano

				napuštanja školovanja - Broj programa prevencije prijevremenog napuštanja školovanja	prijevremeno napustili školovanje Realizirani programi prevencije prijevremenog napuštanja školovanja	
3.12. Jačati urede za studente s invaliditetom u okviru svih visokoškolskih ustanova	Kantonalna ministarstva obrazovanja; Pedagoški zavodi; Unije studenata FMON kao koordinirajuće tijelo	Univerziteti, Visokoškolske ustanove; OOSI	Uredi za studente s invaliditetom na svim javnim visokoškolskim ustanovama u FBiH ne rade u punom kapacitetu	- Broj ureda za studente s invaliditetom na javnim visokoškolskim ustanovama koji su ojačali svoje kapacitete i usluge - Broj studenata kojima je pružena podrška kroz ove urede - Procenat informiranosti studenata o njihovim pravima i obavezama	Ojačani kapaciteti i usluge ureda za studente s inval. Povećana uključenost studenata u uredima za studente s invaliditetom na javnim visokoškolskim ustanovama. Studenti s invaliditetom upoznati o svojim pravima i obavezama.	kontinuirano
3.13. Osigurati materijalnu podršku porodicama koje za članove imaju osobe s invaliditetom	FMRSP; KMSP	OOSI	Ne postoji jedinstvena zakonska regulativa u FBiH kojom se garantuje materijalna podrška porodicama koje imaju za članove OSI, kao što je dječiji dodatak	Donesen propis kojim se uređuje pravo na dječiji dodatak	Sva djeca s invaliditetom u FBiH primaju uvećan dječiji dodatak	2018.

<p>3.14. Unaprijediti oblast kulture u smislu prilagođavanja kulturnih dešavanja mogućnostima OSI i podsticati iste na aktivno i pasivno učešće u njima</p>	<p>Federalno i kantonalna ministarstva nadležna za oblast kulture i sporta</p>	<p>OOSI</p>	<p>Neprilagođenost većine kulturnih dešavanja potrebama i mogućnostima OSI</p>	<p>-Broj kulturnih ustanova koje su provodile programe prilagođene OSI -Broj kulturnih programa u kojima su sudjelovale OSI -Broj kulturnih programa koje su provodili umjetnici za OSI - Broj institucija koje su finansijski i resurno podržavali kuturne programe - Broj časopisa u oblasti kulture koji promoviraju uključivanje OSI i čiji sadržaj uređuju OSI</p>	<p>Omogućeno svim OSI da upražnjavaju kulturne aktivnosti i prate kulturna dešavanja u skladu sa svojim mogućnostima te da promovišu i publikuju svoje aktivnosti.</p>	<p>kontinuirano</p>
<p>3.15. Osigurati podršku ustanovama kulture koje koriste OSI</p>	<p>FMKS; FMON kao koordinirajuće tijelo; FMRSP</p>	<p>OOSI; Donatori</p>	<p>Ustanove kulture, kao što je Biblioteka za slijepe i slabovidne osobe, nemaju stabilno finansiranje, usljed čega nerijetko imaju probleme u radu</p>	<p>Donesen akt kojim se definira podrška</p>	<p>Obezbjedeana stabilna finansijska podrška Biblioteci za slijepa i slabovidna lica i drugim ustanovama kulture koje koriste OSI.</p>	<p>kontinuirano</p>
<p>3.16. Unaprijediti oblast sporta u smislu povećanja materijalne podrške, prilagođavanja uslova za bavljenje sportskim aktivnostima OSI, te ih podsticati na</p>	<p>Federalno i kantonalna ministarstva kulture i sporta</p>	<p>OOSI</p>	<p>Neprilagođenost većine sportskih dešavanja potrebama i mogućnostima OSI. Finansijska izdvajanja za</p>	<p>- Donesen propis kojim se uređuje ova oblast - Povećana finansijska izdvajanja za ovu oblast</p>	<p>Omogućeno svim OSI da upražnjavaju sportske aktivnosti i prate sportska dešavanja u skladu sa svojim</p>	<p>kontinuirano</p>

aktivno i pasivno učešće u njima			bavljenje sportom OSI su nedovoljna, a nisu razdvojeni vrhunski i amaterski sportovi.	- Broj prilagođenih sportskih terena - Broj klubova koji uključuju OSI - Procenat/Broj OSI uključenih u sport	mogućnostima.	
3.17. Osigurati uslove da OSI sudjeluju u radu političkih partija i procesima odlučivanja na svim nivoima vlasti, na ravnopravnoj osnovi sa drugim građanima/kama, te ih poticati i osnaživati na aktivno uključivanje u javni i politički život	Izborna Komisija Federacije BiH, Gender Centar Federacije BiH	OOSI	Nedovoljna uključenost OSI/predstavnik partija i javne pozicije; nije osigurana pristupačnost izbornog materijala i izbornih mjesta	- Donesen propis kojim se uređuje pristupačnost izbornog mjesta i izbornog materijala za sve OSI koje imaju pravo da sudjeluju u izbornom procesu - Broj programa političkih partija koje promoviraju i zagovaraju uključivanje OSI u javni i politički život - Broj OSI uključenih u političke partije - Broj OSI na javnim i političkim pozicijama	OSI su uključene u javni i politički život na svim nivoima vlasti.	kontinuirano
Specifični cilj 4.						
Unaprijediti programe prevencije invaliditeta i programe rane detekcije i intervencije u ranom rastu i razvoju.						
AKTIVNOSTI	NOSILAC AKTIVNOSTI	PARTNERI	POLAZNO STANJE	INDIKATORI/ JEDINICA MJERE	OČEKIVANI REZULTAT	GODINA
4.1. Razvijati programe prevencije s ciljem sprečavanja nastanka invaliditeta	Sva nadležna federalna i kantonalna ministarstva i	NVO; OOSI; Donatori	Poznato je da postoje programi, ali ne postoji sistemski pristup u provedbi i	Broj provedenih programa prevencije invalidnosti	Sve nadležne institucije sistemski provode programe prevencije.	kontinuirano

	ustanove; poslodavci		praćenju			
4.2. Provoditi i unaprijediti programe rane detekcije i intervencije	Federalna i kantonalna ministarstva zdravstva, obrazovanja i socijalne politike; FMON kao koordinirajuće tijelo; ZZJZ FBiH; ZZO; Zdravstvene, obrazovne i ustanove socijalne zaštite	OOSI; NVO; Donatori	Postoji pravni i strateški okvir za razvijanje programa rane detekcije i intervencije	- Broj polaznika edukacije; - Broj prilagođenih propisa; - Broj zdravstvenih radnika i zdravstvenih saradnika; - Broj stručnjaka u sektoru obrazovanja; - Broj stručnjaka u sektoru socijalne zaštite; - Broj zdravstvenih, obraz. i ustanova socijalne zaštite koji provode programe	Programi rane detekcije i intervencije se provode i unapređuju.	kontinuirano
4.3. Razvijati referalne mehanizme između sektora zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite za podršku djeci sa invaliditetom i njihovim porodicama	Općine; Zdravstvene, obrazovne i ustanove socijalne zaštite;	Federalna i kantonalna ministarstva zdravstva, obrazovanja i socijalne politike; OOSI; NVO; Donatori	Postoje referalni mehanizmi razvijeni u okviru pilot projekata, ali ne postoji sistemski pristup provedbi i praćenju istih	- Broj općina - Broj uspostavljenih općinskih komisija za referalne mehanizme	Razvijena saradnja između sektora zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite koja osigurava pružanje zaštite djeci s invalid. i njihovim porodicama	kontinuirano
4.4. Razviti koncept dodatnih kapaciteta u predškolskim ustanovama i školama za pružanje stručne podrške za prepoznavanje i	Ministarstva obrazovanja	Osnivaci predškolskih ustanova; OOSI	FMON uključen u Intersektorsku radnu grupu „Zdrav rast i razvoj“ FBiH FMON podržavao uspostavljanje	Broj predškolskih ustanova i škola koje pružaju stručnu podršku djeci sa posebnim potrebama	Razvijeni dodatni kapaciteti predškolskih ustanova i škola koje pružaju stručnu podršku za	kontinuirano

intervenciju kod djece s invaliditetom (resursne sobe)			integrativnih i održivih usluga koji unapređuju rani rast i razvoj djece u 6 kantona FBiH		prepoznavanje i intervenciju kod djece s invaliditetom	
Specifični cilj 5. Unapređivati kvalitetu i dostupnost usluga te uspostavljati nove usluge u skladu sa potrebama osoba s invaliditetom.						
AKTIVNOSTI	NOSILAC AKTIVNOSTI	PARTNERI	POLAZNO STANJE	INDIKATORI/ JEDINICA MJERE	OČEKIVANI REZULTAT	GODINA
5.1. Izvršiti procjenu potreba i kapaciteta lokalnih zajednica za pružanje usluga OSI s aspekta javnog, nevladinog i privatnog sektora	FMRSP; FMZ; FMON kao koordinirajuće tijelo	Drugi resori; Resorna kantonalna ministarstva; Općine; OOSI; NVO; Donatori	Iako su rađene određene ad hoc analize, ne postoji sveobuhvatan uvid u kapacitete i potrebe lokalnih zajednica za pružanje usluga OSI	- Broj općina u kojima je izvršena procjena; - Urađen izvještaj	U svim općinama urađena procjena potreba i kapaciteta	2017.: 30% općina 2018.: 30% općina 2019.: 20% općina 2020.: 20% općina
5.2. Planirati razvoj novih usluga u skladu sa procijenjenom potrebom	Resorna kantonalna ministarstva; Općine;	Federalna ministarstva zdravlja, obrazovanja i socijalne zaštite; OOSI; NVO	U procesu je mapiranje potreba za vrstama socijalnim uslugama u lokalnim zajednicama.	Akcionni planovi za razvoj novih usluga	Stvorene pretpostavke za razvoj novih usluga	2017.: 30% općina usvojilo AP 2018.: 30% općina usvojilo AP 2019.: 20% općina usvojilo AP 2020.: 20% općina usvojilo AP
5.3. Definirati usluge koje se pružaju OSI u oblasti obrazovanja i socijalne zaštite, način akreditiranja i licenciranja za pružanje	FMRSP; Kantonalna ministarstva obrazovanja; FMON kao	Resorna kantonalna ministarstva; Obrazovne institucije;	Postoje određeni propisi koji regulišu ovo pitanje	- Broj nadležnih institucija koje su donijele podzakonski akte kojim se definišu	Definisanje usluge, sistemi akreditacije i licenciranja i cjenovnik usluga	2018.

<p>usluga te definisati cijene usluga</p>	<p>koordinirajuće tijelo</p>	<p>OOSI</p>		<p>usluge - Broj nadležnih institucija koje su donijele podzakonski akte kojim se definiše način akreditiranja i licenciranja - Broj nadležnih institucija koje su donijele podzakonski akte kojim se definišu cijene usluga</p>		
<p>5.4. Jačati kapacitete službi u zajednici usmjerene na OSI (službe u zajednici u okviru domova zdravlja: centri za mentalno zdravlje i fizikalnu rehabilitaciju, centri za rani rast i razvoj, službe sestara u zajednici, timovi obiteljske medicine; ustanove socijalne zaštite: centri za socijalni rad, općinske službe socijalne zaštite, ustanove za smještaj i odgojno-obrazovne ustanove: predškolske ustanove, osnovne i srednje škole)</p>	<p>Nadležna federalna i kantonalna ministarstva i ustanove</p>	<p>Općine; OOSI; NVO; Donatori</p>	<p>Postoje legislativa, politike i strategije. Određeni programi se provode.</p>	<p>Broj službi u kojima su jačani kapaciteti (kadrovski, prostorni, materijalni, tehnološki i dr.) usmjereni na OSI</p>	<p>Unaprijeđeni kapaciteti službi u zajednici</p>	<p>2018.: u 30% općina ojačane neke službe u zajednici 2019.: u 30% općina ojačane neke službe u zajednici 2020.: u 20% općina ojačane neke službe u zajednici 2021.: u 20% općina ojačane neke službe u zajednici</p>

<p>5.5. Razviti i provoditi sistem praćenja pruženih usluga</p>	<p>FMRSP; FMZ; Kantonalna ministarstva obrazovanja</p>	<p>Nadležne kantonalne institucije i ustanove; OOSI; NVO; Donatori</p>	<p>U određenim sektorima postoje zakonske pretpostavke za vršenje praćenja i razvijanje metodologije praćenja.</p>	<p>Broj nadležnih institucija koje su uspostavile mehanizam praćenja</p>	<p>Razvijeni sistemi praćenja pruženih usluga</p>	<p>2020.</p>
<p>5.6. Unaprijediti i inovirati zdravstvene usluge u skladu sa potrebama pojedinih kategorija OSI, s posebnim naglaskom na reproduktivno zdravlje i planiranje porodice</p>	<p>FMZ; Kantonalna ministarstva zdravstva; ZZJZ FBiH; Zdravstvene ustanove</p>	<p>OOSI; NVO; Donatori</p>	<p>Usluge se pružaju, međutim iste je potrebno unaprijediti.</p>	<p>- Broj zdravstvenih radnika i saradnika koji su prošli određenu edukaciju za rad sa OSI; - Broj OSI kojima su pružene usluge</p>	<p>Zdravstvene usluge se pružaju u skladu sa specifičnim potrebama OSI.</p>	<p>kontinuirano</p>
<p>5.7. Evaluirati postojeće screening programe u FBiH i izmijeniti ih po potrebi</p>	<p>FMZ; ZZOR FBiH; ZZJZ FBiH</p>	<p>Kantonalna ministarstva; Zdravstvene ustanove; OOSI</p>	<p>Postojeći programi se provode već 6 godina.</p>	<p>Urađen izvještaj o evaluaciji</p>	<p>Evaluirani screening programi i prilagođeni potrebama FBiH</p>	<p>2017.</p>
<p>5.8. Povećati dostupnost dnevnog zbrinjavanja u zajednici za djecu sa invaliditetom i djecu ometenu u razvoju u cilju prevencija razdvajanja istih od porodice</p>	<p>FMRSP; Resorna kantonalna ministarstva; Općine; NVO;</p>	<p>OOSI (naročito udruženja roditelja djece ometene u razvoju)</p>	<p>U FBiH je uspostavljeno 9 centara za dnevno zbrinjavanje djece s invaliditetom i djece ometene u razvoju i to u: Širokom Brijegu, Novom Travniku, Mostaru, Tuzli, Maglaj, Visoko, Tešanj, te centri koje je UNICEF podržao Olovo i Domaljevac.</p>	<p>Broj novouspostavljenih dnevnih centara po općinama</p>	<p>50% općina u FBiH ima uspostavljene usluge podrške u zajednici (dnevno i poludnevno zbrinjavanje, porodični oblik zbrinjavanja)</p>	<p>2021.</p>

5.9. Analizirati listu ortopedskih pomagala, revidirati istu u koordinaciji sa kantonima, te u skladu sa finansijskim mogućnostima kantona, osigurati sredstva za implementaciju	Zavodi zdravstvenog osiguranja u FBiH, FMZ, kantonalna ministarstva zdravstva	OOSI	Lista ortopedskih pomagala je sastavni dio Osnovnog pakta. Međutim, ista se ne primjenjuje na svim kantonima. Također, lista ortopedskih pomagala je zastarila	Inovirana lista ortopedskih pomagala	Postignut konsenzus svih kantona o jedinstvenoj listi ortopedskih pomagala i osigurana finansijska sredstva za implementaciju	2018.
5.10 Izraditi Uputstvo o načinu ostvarivanja prava i korištenju ortopedskih i drugih pomagala koja se mogu propisivati u okviru obaveznog zdravstvenog osiguranja, u saradnji i uz konsenzus kantona	Zavodi zdravstvenog osiguranja u Federaciji BiH, FMZ, kantonalna ministarstva zdravstva	OOSI	Uputstvo izrađeno, ali nije postignut konsenzus kantona	Izrađeno uputstvo	postignut konsenzus svih kantona	2018.
Specifični cilj 6.						
Jačati zapošljavanje i samozapošljavanje osoba s invaliditetom.						
AKTIVNOSTI	NOSILAC AKTIVNOSTI	PARTNERI	POLAZNO STANJE	INDIKATORI/ JEDINICA MJERE	OČEKIVANI REZULTAT	GODINA
6.1. Razvijati modele socijalnog poduzetništva u cilju zapošljavanja i samozapošljavanja OSI	FZZ	FMRPO; FMRSP; Kantonalna ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta; Kantonalna ministarstva nadležna za rad socijalnu politiku;	Pripremljena/ Donesena Platforma za društveno poduzetništvo u FBiH	- Broj implementiranih programa i projekata socijalnog poduzetništva - Procenat finansijskih izdvajanja za poticaje programima i	Donesen akt o socijalnom poduzetništvu i programi se provode	2019.

		Kantonalni zavodi za zapošljavanje; OOSI		projektima održivog zapošljavanja i samozapošljavanja OSI - Broj osnovanih poduzeća socijalnog poduzetništva		
6.2. Uspostaviti mrežu centara za profesionalnu rehabilitaciju na teritoriji cijele FBiH koja će biti povezana sa odgojno-obrazovnim ustanovama, tržištem rada i Federalnim zavodom PIO/MIO	Federalno i kantonalna ministarstva rada i socijalne politike; Federalni i kantonalni zavodi za zapošljavanje; kantonalna ministarstva obrazovanja; Zavod PIO/MIO	OOSI	U FBiH još uvijek ne postoji niti jedna ustanova ili centar za profesionalnu rehabilitaciju	- Broj i geografska rasprostranjenost centara za profesionalnu rehabilitaciju - Broj funkcionalnih veza uspostavljenih između centara za profesionalnu rehabilitaciju i obrazovnih institucija, zavoda za zapošljavanje na svim nivoima i Zavoda za PIO - Broj OSI upućenih na profesionalnu rehabilitaciju u centre za profesionalnu rehabilitaciju - Broj zaposlenih OSI nakon provedenog programa	Otvoren određeni broj centara i ustanova za profesionalnu rehabilitaciju na području FBiH koji su povezani sa zavodima za zapošljavanje, obrazovnim ustanovama i zavodom PIO/MIO u kojima OSI prolaze kroz programe profesionalne rehabilitacije kako bi se sa novostečenim vještinama uspješno zaposlili na tržištu rada.	2020.

				profesionalne rehabilitacije		
6.3. Unaprijediti zapošljavanje OSI na otvorenom tržištu rada i u javnom sektoru	FZPR, OSI	OOSI	Zakon je predvidio mogućnost zapošljavanja kako na otvorenom tržištu rada i javnom sektoru tako i pod posebnim uslovima. U prethodnom periodu kroz stimulatívne mjere, a u skladu sa Zakonom, zaposlen je veliki broj OSI na otvorenom tržištu rada kao i pod posebnim uslovima dok je broj OSI zaposlenih u javnom sektoru dosta manji.	- Broj OSI zaposlenih na otvorenom tržištu rada i javnom sektoru - % finansijskih izdvajanja za poticaj programima i projektima zapošljavanja na otvorenom tržištu rada i javnom sektoru	Povećan broj zaposlenih OSI na otvorenom tržištu rada kao i u javnom sektoru	2018.
6.4. Unaprijediti zakonski okvir koji će omogućiti efektivnije zapošljavanje OSI	FMRSP	FZPR OSI; OOSI	Zakonski okvir već postoji, međutim neophodne su njegove izmjene i dopune jer je praksa od 2010 godine do danas pokazala da postoje određene nedorečenosti i problemi u njegovoj provedbi.	Broj izmjenjenih zakona i podzakonskih akata	Donesene izmjene i dopune Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba sa invaliditetom u Federaciji BiH kao i svih neophodnih podzakonskih akata i pravilnika koje propisuje ministar za rad i socijalnu politiku kao i drugih	2018.

					propisa koji se tiču ove oblasti	
6.5. Osigurati kontinuirano karijerno savjetovanje učenika s invaliditetom	Kantonalna ministarstva obrazovanja, Pedagoški zavodi; FMON kao koordinirajuće tijelo	Odgojno-obrazovne ustanove; OOSI	FMON je, kroz djelovanje interresorne RG, izradilo dokument „Strateški pravci razvoja karijerne orijentacije u Federaciji BiH za period 2015-2020. godina“, te Prijedlog akcionog plana za njihovu implementaciju	Kreirati i Izraditi programe karijerne orijentacije za učenike sa invaliditetom	Izrađen program karijerne orijentacije i uvršten u plan JSZ	kontinuirano
6.6. Uključiti u proces zapošljavanja OSI i zavode za zapošljavanje te privrednike kojima bi trebalo predstaviti kompetencije završenih studenata i prednosti zapošljavanja OSI	Kantonalna ministarstva obrazovanja, FMON kao koordinirajuće tijelo	Visokoškolske ustanove; Zavodi za zapošljavanje; Privrednici; Općine; OOSI	Na inicijativu FMON-a, urađen je dokument „Strateški pravci razvoja visokog obrazovanja u FBiH 2012-2022“	- Procenat ostvarene saradnje između visokoškolskih institucija i privrednih subjekata - Broj uspostavljenih tripartitnih vijeća	Ostvarena saradnja između visokoškolskih institucija i privrednih subjekata. Unapređena partnerska saradnja visokoškolskih ustanova, zavoda za zapošljavanje i privrednika kroz rad tripartitnih vijeća.	kontinuirano
6.7. Podsticati zadružno udruživanje	FMRPO	OOSI	Nije dovoljno prepoznat značaj zadružnih principa kao modela poslovanja bliskog socijalnom	Broj podržanih zadruga i broj OSI učlanjeno u zadruga	Razvijanje modela socijalnog poduzetništva kroz promoviranje zadružnog poduzetništva.	kontinuirano

			poduzetništvu		Podržane 3 socijalne zadruge	
6.8. Podsticati žensko poduzetništvo sa posebnim naglaskom na žene sa invaliditetom	FMRPO	OOSI	Nedovoljna uključenost žena, a posebno žena sa invaliditetom u poduzetništvo	Broj podržanih projekata poduzetnica	Sufinacirano 10 projekata poduzetnica OSI	kontinuirano
6.9. Promovisati društveno poduzetništvo	FMRSP; FMRPO; FZZ	Udruženja poduzetnika; Regionalne razvojne agencije i dr.; OOSI;	Nedovoljno prepoznatljiv značaj socijalnih poduzetnika	Broj održanih okruglih stolova, javnih nastupa, dodjeljenih priznanja, podržanih projekata	Prepoznati društveno odgovorni poduzetnici	kontinuirano
Specifični cilj 7.						
Sprečavati svaki oblik iskorištavanja, zlostavljanja i nasilja nad osobama s invaliditetom						
AKTIVNOSTI	NOSILAC AKTIVNOSTI	PARTNERI	POLAZNO STANJE	INDIKATORI/ JEDINICA MJERE	OČEKIVANI REZULTAT	GODINA
7.1. Kreirati i provoditi programe prevencije, zaštite, podrške, oporavka i reintegracije OSI koje su žrtve bilo kojeg oblika iskorištavanja, zlostavljanja, nasilja ili trgovine ljudima i integrisati ih u postojeću strategiju borbe protiv nasilja i trgovine ljudima	FMP; Gender centar FBiH	Druga nadležna federalna i kantonalna ministarstva; OOSI; NVO	Poznato je da postoje programi, ali ne postoji sistemski pristup provedbi i praćenju istih, ali ne postoje podaci koliko su iste usmjerene na OSI. <i>Usvojena Strategija za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici (2013-2017), ("Službene novine FBiH" br. 22/13), koja je usvojena na 75. sjednici Vlade Federacije BiH,</i>	- Broj kreiranih programa prevencije, zaštite i podrške OSI - Procenat informiranosti OSI o njihovim pravima	Realizirani programi prevencije, zaštite i podrške OSI. OSI informirani o svojim pravima.	kontinuirano

			održane 11.3.2013. godine, i <i>Akcioni plan za realiziranje aktivnosti planiranih Strategijom za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici (2013-2017).</i>			
Specifični cilj 8. Podizati svijest javnosti o problemima pitanja invalidnosti s ciljem uklanjanja predrasuda, kulturoloških i psiholoških barijera						
AKTIVNOSTI	NOSILAC AKTIVNOSTI	PARTNERI	POLAZNO STANJE	INDIKATORI/ JEDINICA MJERE	OČEKIVANI REZULTAT	GODINA
8.1. Provoditi kampanje s ciljem uklanjanja predrasuda o OSI	Sva ministarstva	Javni servisi i drugi mediji; RAK; OOSI	Većina nadležnih institucija provodi određene aktivnosti po pitanju podizanja svijesti i uklanjanja predrasuda o OSI, ali se ove aktivnosti uglavnom provode kroz projekte. Mediji izvještavaju o aktuelnim problemima u oblasti invalidnosti, ali pitanje predrasuda nije dovoljno zastupljeno.	- Broj nadležnih institucija koje su u svoje programe rada uvrstile i provodile promotivne aktivnosti i kampanje; - Broj provedenih programa; - Broj medijskih sadržaja koji su usmjereni na uklanjanje predrasuda - Broj organiziranih promotivnih aktivnosti i kampanja za širu javnost koje imaju za cilj uklanjanje predrasuda prema	Sve nadležne institucije i mediji provode programe kampanje s ciljem uklanjanja predrasuda o OSI. Organizirane različite promotivne aktivnosti i kampanje za širu javnost koje imaju za cilj uklanjanje predrasuda prema populaciji OSI. Medijski sadržaji i prostor prilagođeni.	kontinuirano

				populaciji OSI - Procenat prilagođenosti medijskih sadržaja i prostora u medijima koji uključuju aktivnosti o podizanju svijesti po pitanju OSI		
8.2. Uvesti obilježavanje datuma značajnih za OSI, utvrđene u međunarodnim dokumentima	Sva nadležna federalna i kantonalna ministarstva i ustanove koje zaduženi za imlementaciju ove strategije	OOSI; NVO	Većina nadležnih institucija učestvuje u obilježavanju ovih datuma, ali se najčešće ne radi o njihovim programskim aktivnostima nego o sudjelovanju u aktivnostima drugih organizatora	- Usvojena lista značajnih datuma koji se obilježavaju; - Usvojena platforma/ protokol zajedničkog djelovanja nadležnih institucija	Nadležne institucije na zajedničkoj platformi/po usvojenom protokolu obilježavaju sve međunarodno značajne datume za OSI	kontinuirano
8.3. Provoditi edukaciju OSI o njihovim pravima i obavezama te izraditi vodiče o njihovim pravima u odgovarajućim formatima prilagođene prema skupinama OSI	Sva nadležna federalna i kantonalna ministarstva i ustanove koje zaduženi za imlementaciju ove strategije	Javni servisi i drugi mediji; OOSI; NVO	Više resornih institucija je provodilo određene edukacije, rađeni su i određeni vodiči koji su pokrivali prava iz određenih oblasti ili grupa OSI, ali ne postoji sveobuhvatan vodič niti njegovo kontinuirano ažuriranje, niti je vođeno računa da informacije budu u odgovarajućim formatima	- Broj provedenih edukacija; - Broj učesnika u edukaciji; - Broj vodiča o pravima i obavezama prema kategorijama invalidnosti; - Broj formata koji su korišteni u distribuciji informacija i izradi vodiča	Sve institucije su provodile određene vrste edukacije OSI o njihovim pravima i obavezama i izradile odgovarajuće vodiče; OSI omogućen pristup informacijama o svojim pravima i obavezama u njima odgovarajuć. formatima	kontinuirano

8.4. Provoditi programe edukacije s ciljem unapređenja poštivanja rodne specifičnosti OSI	Federalna i kantonalna ministarstva zdravstva, socijalne politike, obrazovanja, kulture i sporta; Gender centri	OOSI; NVO	Provođeni su određeni programi edukacije koji su se samo djelimično doticali ovog pitanja	- Broj provedenih programa; - Broj osoba koje su uključene u edukaciju;	Sve nadležne institucije su provodile programe edukacije	kontinuirano
8.5. Provoditi javne kampanje protiv nasilja nad ženama s invaliditetom, edukovati žene s invaliditetom da prepoznaju i prijavljuju nasilje i traže pomoć u zaštiti svojih prava	Sva ministarstva.	OOSI	Provođeni su određeni edukativni programi, ali nasilje nad ženama sa invaliditetom nije bilo u fokusu tih edukacija	- Broj provedenih kampanja; - Broj osoba koje su uključene u edukaciju; - Broj prijavljenih nasilja nad ženama sa invaliditetom	Prevenција i prepoznavanje nasilja nad ženama s invaliditetom je unaprijeđeno, kako u nadležnim institucijama, tako i kod samih žena sa invaliditetom.	kontinuirano

Specifični cilj 9.

Jačati kapacitete organizacija osoba s invaliditetom i garantovati njihovo učešće u svim društvenim procesima

AKTIVNOSTI	NOSILAC AKTIVNOSTI	PARTNERI	POLAZNO STANJE	INDIKATORI/ JEDINICA MJERE	OČEKIVANI REZULTAT	GODINA
9.1. Osigurati učešće OOSI u donošenju odluka koje su značajne za položaj OSI	Vlada FBiH; Koordinirajuće tijelo i/ili Ured Vlade FBiH za pitanja invalidnosti	OOSI; NVO	Iako postoji obaveza vladinih institucija da uključuju OOSI u procesu donošenja odluka ta praksa je nedosljedna.	Donesen obvezujući akt	OOSI osigurano učešće u donošenju odluka koje su značajne za položaj OSI	2017.
9.2. Pratiti provođenje obaveze učešća OOSI u donošenju odluka koje su značajne za položaj OSI	Vlada FBiH; Koordinirajuće tijelo i/ili Ured Vlade FBiH za pitanja invalidnosti	OOSI	Iako OOSI sudjeluju u procesima donošenja odluka ne postoji sistemsko praćenje	Definisana metodologija praćenja	Učešće OOSI u procesima donošenja odluka od značaja za položaj OSI se prati	kontinuirano

9.3. Utvrditi stanje u oblasti postojećeg sistema organizovanja i rada OOSI	FMRSP	FMP; OOSI; Donatori	Postoji veliki broj OOSI, međutim ne postoji dovoljan uvid u njihov rad i doprinos poboljšanju položaja OSI	Urađena analiza stanja	Stvorene pretpostavke za zakonsko uređivanje ove oblasti	2018.
9.4. Provoditi i unapređivati programe međunarodne saradnje institucija FBiH i OOSI sa međunarodnim partnerima	Sva nadležna federalna i kantonalna ministarstva	OOSI	Provođeni su programi međunarodne saradnje koji su uključivali institucije i OOSI, pojedinačno ili zajedno	- Broj programa; - Broj uključenih aktera;	Sve nadležne institucije, zajedno ili pojedinačno, u saradnji sa OOSI, provode programe koji uključuju međunarodne partnere	kontinuirano
9.5. Jačati kapacitete OOSI kroz programe podrške (antistigma kampanje, edukativni programi, pokretanje biznisa, izrada projekata i dr.)	FMZ; FMRSP; FMBI; FMRPO; FZPR OSI	Kantonalna ministarstva; OOSI	Provođeni su određeni edukativni programi	- Broj provedenih antistigma kampanja, edukativnih programa, programa pokretanja biznisa, izrada projekata i dr. - Broj OOSI uključenih u programe	Nadležne institucije rade na jačanju kapaciteta OOSI.	kontinuirano

5. PRAĆENJE I EVALUACIJA PROVEDBE STRATEGIJE

U okviru proteklog strateškog perioda planirano je bilo da se osnuje poseban Ured Vlade Federacije Bosne i Hercegovine za pitanja invaliditeta. Bez obzira na činjenicu da je Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, na 90. sjednici održanoj 4. decembra 2013. godine, donijela Uredbu o osnivanju Ureda Vlade Federacije Bosne i Hercegovine za pitanja invaliditeta, ova Uredba nikada nije realizovana, tako da u Federaciji Bosne i Hercegovine još uvijek ne postoji koordinaciono tijelo niti bilo koji drugi vid interresornog i intersektoralnog praćenja stanja u oblasti invalidnosti, niti implementacije strateških dokumenata iz ove oblasti, a što je obaveza prema odredbama Konvencije.

Zbog važnosti pitanja invalidnosti u kontekstu evropskih integracija, složenosti ovog strateškog dokumenta, izuzetnog značaja praćenja provedbe Strategije i općenito stanja u oblasti invalidnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine, u narednom periodu Vlada Federacije Bosne i Hercegovine treba da:

- u roku od tri (3) mjeseca od usvajanja ovog dokumenta osnuje interresorno i intersektorsko Koordinaciono tijelo Vlade Federacije BiH koje će biti zaduženo za praćenje, usmjeravanje i realizaciju aktivnosti planiranih ovom Strategijom i
- u roku od šest (6) mjeseci od usvajanja ovog dokumenta realizuje Uredbu o osnivanju Ureda Vlade Federacije Bosne i Hercegovine za pitanja invalidnosti, koju je donijela na svojoj 90. sjednici održanoj 4. decembra 2013. godine.

Koordinaciono tijelo će, u svojstvu stalnog radnog tijela Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, prikupljati podatke i pripremati godišnje izvještaje, uključujući i informacije o realizaciji Strategije. U sastav koordinacionog tijela trebaju biti imenovani predstavnici svih resora i nevladinih organizacija koji su sudjelovali u pripremi Strategije.

Evaluacija implementacije i eventualno predlaganje revizije koordinaciono tijelo će izvršiti u trećoj godini primjene, a po potrebi i prije.

6. PRIMJENA STRATEGIJE NA KANTONALNOM NIVOU

Bosna i Hercegovina, kao demokratska država koja funkcioniše u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine, a čiji je sastavni dio Federacija Bosne i Hercegovine, zajedno sa svojim federalnim jedinicama (kantonima), dužna je da poštuje odredbe Konvencije kao i dokumente, politike i strategije Vijeća Evrope.

Ratifikacijom Konvencije Bosna i Hercegovina je preuzela obavezu da osigura puno ostvarivanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda za osobe s invaliditetom bez

diskriminacije na osnovu invalidnosti i ta obaveza se odnosi na sve *dijelove saveznih država, bez ikakvih ograničenja ili izuzetaka.*

Osim toga, Bosna i Hercegovina je članica Vijeća Evrope čime je prihvatila obavezu kontinuiranog djelovanja u skladu sa glavnim ciljevima Vijeća Evrope, a koji su: jačanje saradnje i jedinstva na evropskom kontinentu, unapređenje ljudskih prava i osnovnih sloboda te demokratija i vladavina prava. Vijeće Evrope kontinuirano usvaja strateške dokumente iz oblasti invalidnosti. U proteklom periodu to je bio Akcioni plan Vijeća Evrope za promovisanje prava i punog sudjelovanja osoba s invaliditetom u društvu: unapređenje kvalitete života osoba s invaliditetom u Evropi 2006-2015, dok se krajem 2016. godine očekuje usvajanje novog strateškog dokumenta, čiji nacrt je dostupan i čije standarde, pravce i principe djelovanja ova Strategija prati i inkorporira u svoj sadržaj.

Međutim, zbog specifičnosti ustavno-pravne strukture Federacije Bosne i Hercegovine nadležnosti u određenim oblastima su podijeljene između federalnog i kantonalnog nivoa vlasti, te se neke od oblasti nalaze u isključivoj nadležnosti Federacije Bosne i Hercegovine ili kantona, dok se kod nekih radi o zajedničkoj nadležnosti. Kod zajedničke nadležnosti, kantoni i federalna vlast se dogovaraju na trajnoj osnovi. To, dakle, podrazumijeva njihov partnerski odnos. Osim dogovaranja na trajnoj osnovi, u slučaju kada se radi o zakonima i drugim propisima koji se primjenjuju na cijeloj teritoriji, federalna vlast u ostvarivanju zajedničke nadležnosti ima obavezu da vodi računa o kantonalnim nadležnostima, uzima u obzir različite situacije u pojedinim kantonima i ostavi prostor za fleksibilno provođenje takvih propisa. S druge strane, sve ono što nije ustavima izričito rezervisano za institucije Bosne i Hercegovine, federalnu vlast i lokalnu samoupravu (općine i gradove) pripada kantonima. Također, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine nalaže kantonima da provode federalnu politiku i zakone, ali i da učestvuju u njihovom kreiranju. U tom smislu, radi usklađivanja sa drugim kantonima, kantoni se, prema Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine, trebaju obraćati međukantonalnom vijeću za koordinaciju rješavanja međukantonalnih pitanja i za dosljedno rješavanje pitanja koja se tiču interesa van njihovih kantonalnih granica. Međutim, imajući u vidu da ovakvo vijeće nije nikada formirano, ovo pitanje je moguće rješavati jedino putem sporazuma između vlada i skupština kantona na kantonalnom nivou, odnosno koordinacijom Vlade Federacije Bosne i Hercegovine sa skupštinama kantona, po pitanjima koja su od federalnog ili državnog značaja.

S tim u vezi, a imajući u vidu da je Strategija dokument kojim su definirani pravci djelovanja u oblasti invalidnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine, očekuje se da će kantonalne vlade u roku od šest (6) mjeseci od usvajanja ove Strategije donijeti svoje akcione planove za njenu provedbu, uzimajući u obzir prioriteta pitanja i potrebe osoba s invaliditetom u svojim lokalnim zajednicama. Kantoni koji su donijeli akcioni plan za prethodno

strateško razdoblje, po isteku istog, donijet će akcione planove usklađene sa ovom strategijom.

7. TROŠKOVI PRIMJENE STRATEGIJE

Sredstva potrebna za realizaciju strateških ciljeva i aktivnosti obezbijedit će nadležna ministarstva, odnosno institucije, koji će u okviru postojećeg budžeta i odgovarajućeg budžetskog koda predložiti modul koji će se odnositi na financiranje aktivnosti kojima su zaduženi u ovoj Strategiji. Također, određena sredstva nastojat će se obezbijediti i kroz donatorske i razvojne projekte kao što su IPA projekti i drugi fondovi.

Nakon usvajanja Strategije na Vladi FBiH i u Parlamentu FBiH organizirat će se potpisivanje Protokola o suradnji za aktivnosti koje će se realizirati multisektorski. Koordinaciono tijelo Vlade Federacije BiH za praćenje, usmjeravanje i realizaciju aktivnosti planiranih ovom Strategijom će pobliže upoznati nadležne ministre u Vladi Federacije BiH sa značajem planiranja i osiguranja odgovarajućih sredstava za provedbu Strategije, a u cilju osiguranja sredstava iz fondova i donatorskih sredstava.

8. OBRAZLOŽENJE

a) Pravni osnov

Za donošenje *Odluke o usvajanju Strategije za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine* ne postoji izričit zakonski osnov, pa se kao pravni osnov za donošenje koristi odredba člana 19. stav (2) *Zakona o Vladi Federacije Bosne i Hercegovine* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 1/94, 8/95, 58/02, 19/03, 2/06 i 8/06), prema kojoj se odlukom uređuju pojedina pitanja ili propisuje mjere Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, te odlučuje o drugim pitanjima o kojima se ne odlučuje uredbom.

b) Razlozi za donošenje

Bosna i Hercegovina i njeni entiteti imaju obavezu da usklade svoje zakonodavstvo i politike sa ratificiranim međunarodnim dokumentima i postojećim evropskim standardima u oblasti invalidnosti. S tim u vezi, u maju 2008. godine Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je usvojilo okvirni dokument „*Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini*“ („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 76/08). Ovim dokumentom Bosna i Hercegovina se opredijelila za novi pristup u oblasti invalidnosti, zasnovan na ljudskim pravima i socijalnom modelu, usklađen sa međunarodnim normama i praksom zemalja članica Evropske unije. Cilj ove Politike je omogućiti svim osobama s invaliditetom postizanje najviše kvalitete životnoga potencijala, poštovanja i dostojanstva, nezavisnosti, produktivnosti i jednakog učestvovanja u društvu u najproduktivnijem i što pristupačnijem okruženju.

Entitetske vlade i svi nivoi vlasti su obavezane da donesu provedbene dokumente Politike. U tom smislu, Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je, 15. oktobra 2009. godine, u okviru svojih ustavnih nadležnosti, usvojila *Strategiju za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine 2011-2015. godine*. Navedena strategija je bila prvi provedbeni dokument novih pristupa u oblasti invalidnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine koji je usklađen sa najvažnijim međunarodnim i evropskim dokumentima iz oblasti invalidnosti, kao i sa samom Politikom.

S obzirom na činjenicu da je implementacijski period ove strategije završen, Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je, na prijedlog Federalnog ministarstva rada i socijalne politike, donijela *Rješenje o imenovanju Radne grupe za izradu Strategije u oblasti invalidnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine 2016.-2021.* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 22/16). U Radnu grupu uključeni su predstavnici federalnih ministarstava u kojima se rješavaju pitanja od značaja za položaj osoba s invaliditetom, i to: Federalnog ministarstva zdravstva, Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, Federalnog ministarstva prostornog uređenja, Federalnog ministarstva prometa i komunikacija, Federalnog ministarstva rada i socijalne politike, Federalnog ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta, Federalnog

ministarstva za pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata, Federalnog ministarstva kulture i sporta i Federalnog ministarstva finansija, kao i predstavnici Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom. Poštujući princip da se za osobe s invaliditetom ne rješava ništa bez njihovog sudjelovanja, u Radnu grupu su uključeni predstavnici Vijeća organizacija osoba s invaliditetom Federacije Bosne i Hercegovine i predstavnici ratnih vojnih invalida obje vojne komponente u Federaciji BiH. Izradu Strategije podržao je UNICEF Bosne i Hercegovine.

c) Načela Strategije

Načela na kojima je definirana ova Strategija preuzeta su iz Konvencije i evropskih strateških dokumentata za oblast invalidnosti i to: *princip nezavisnosti* (osobama s invaliditetom se treba omogućiti da održavaju najveći mogući nivo nezavisnosti u svim segmentima života), *princip slobode izbora* (osobama s invaliditetom se treba omogućiti da donose vlastite odluke slobodnom voljom kad god je to moguće), *princip punog učešća* (osobama s invaliditetom se treba omogućiti da maksimalno sudjeluju u svim aktivnostima i aspektima društva), *princip jednakosti* (osobama s invaliditetom se trebaju staviti na raspolaganje iste/jednake mogućnosti koje su na raspolaganju drugima) i *princip poštivanja ljudskog dostojanstva* (osobama s invaliditetom se treba omogućiti poštivanje njihovog urođenog dostojanstva).

d) Obrazloženje predloženih pravnih rješenja

Polazeći od činjenice da je Federacija BiH imala strateški dokument za oblast invalidnosti, koji je istekao a mnogo od planiranog nije implementirano, kao i činjenice da je u fazi pripreme ove strategije Bosni i Hercegovini dostavljen prvi Nacrt strategije Vijeća Evrope za oblast invalidnosti 2016-2021, koju Bosna i Hercegovina kao članica Vijeća Evrope mora integrirati u svoje programe i strateške dokumente i u vezi sa planiranim podnositi izvještaje, Radna grupa je usvojila stav da pored domaćeg i međunarodnog zakonodavnog okvira, osnov za definiranje ciljeva i aktivnosti ove strategije budu: Izvještaj analize implementacije Strategije za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom u Federaciji BiH 2011.-2015., Preporuke Vijeća za osobe sa invaliditetom Bosne i Hercegovine za poboljšanje provedbe strateških i akcionih dokumenata u oblasti invalidnosti na svim nivoima vlasti u Bosne i Hercegovine iz avgusta 2015. godine, Strategija Evropske unije za invaliditet 2010-2020 i Nacrt Strategije Vijeća Evrope za invaliditet 2016-2021. Informacije o zakonodavnom okviru i strateškom osnovu date su u prvom poglavlju.

Slijedeći koncept Nacrta Strategije Vijeća Evrope za invaliditet 2016-2021. odlučeno je da se definira generalni cilj strategije, a zatim da se odrede prioriteta područja u kojima će se definirati specifični ciljevi. Kao analitički uvod u ciljeve i aktivnosti, u drugom poglavlju dat je pregled stanja po oblastima koje su značajne i odgovorne za provedbu planiranog, i to oblasti zdravstva, obrazovanja,

pristupačnosti, profesionalne rehabilitacije i zapošljavanje, socijalne zaštite i kulture i sporta. U svakoj od oblasti navedeni su aktuelni i nedostajući zakoni, strateški dokumneti, kratak pregled stanja u oblasti i budući prioriteti. Ovaj pregled stanja važan je za praćenje napretka u oblasti koji treba da se ostvari implementacijom strateških ciljeva.

U trećem poglavlju definirani su generalni i specifični ciljevi Strategije. Generalni cilj Stratgije definiran je na osnovama dugoročne i sveobuhvatne vizije, ali sa rezultatom koji se očekuje u definiranom strateškom periodu i kojem sistem i društvo, u smislu izvršavanja svoje obaveze prema osobama s invaliditeteom, trebaju biti posvećeni.

Specifični ciljevi strategije nisu definirani po oblastima od značaja za položaj osoba s invaliditetom, kako je to bilo u prethodnoj strategiji, nego su definirani u skladu sa utvrđenim problemima i prioritetima u oblasti invalidnosti u Federaciji BiH, odnosno uočenim preprekama i problemima u svakoj od oblasti, a koje osobe s invaliditetom sprečavaju ili ograničavaju u ostvarivanju njihovih potreba i koje ih dovode u neravnopravan položaj za puno i djelotvorno sudjelovanje u društvu. Ovim pristupom proklamuje se i kroz aktivnosti uvodi obaveza multisektorske provedbe nekih aktivnosti Strategije, gdje se naročita koordinacija očekuje od resora zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite. Također, definirano je kvalitetno angažovanje resora prostornog uređenja i prometa i komunikacija, kao ključnih institucija za uključivanje osoba s invaliditetom i njihovo sudjelovanje u svim oblastima života. U smislu navedenog, specifični ciljevi strategije definirani su na sljedećim prioritetnim pitanjima:

- Jednakost i nediskriminacija
- Pristupačnost
- Uključivanje
- Prevencija i rana intervencija
- Podrška i zaštita
- Podizanja svijesti javnosti, prevazilaženje predrasuda i stereotipa, te
- Podizanje kapaciteta organizacija osoba s invaliditetom

Za svaki od specifičnih ciljeva prije definiranja aktivnosti dat je kratki uvod kojim se objašnjava razlog zašto je postavljen taj specifični cilj.

Definirano je devet (9) specifičnih ciljeva, i to:

1. *Poboljšati status osoba s invaliditetom kroz unapređenje zakonodavnog okvira i osiguranje pravne podrške i zaštite prava osoba s invaliditetom.* Zakonski okvir je u mnogim slučajevima nepovoljan i prepreka za ostvarivanje odgovarajućeg položaja osoba s invaliditetom, i to je ujedno najbolji garant trajanja kvalitetnih rješenja. Zato je u ovoj oblasti predviđena analiza usklađenosti postojećeg zakonodavstva sa Konvencijom i donošenje nedostajućeg

2. *Unaprijediti pristupačnost okruženja za osobe s invaliditetom kroz uklanjanje arhitektonskih i informacijsko-komunikacijskih barijera, kao ključni aspekt za njihovo potpuno uključivanje u društvenu zajednicu.* Uklanjanje barijera je preduslov inkluzije osoba s invaliditetom i njihovu ličnu i društvenu afirmaciju. Definirane aktivnosti pokrivaju sve vrste barijera i sve oblasti života.
3. *Uključiti osobe s invaliditetom u sve oblasti života ravnopravno sa drugima, posebno u oblasti obrazovanja, kulturnog, sportskog, javnog i političkog djelovanja.* Ovaj cilj je najsveobuhvatniji, ima najviše aktivnosti, ali u praktičnom smislu njihova implementacija je formula inkluzije osoba s invaliditetom u društvo.
4. *Unaprijediti programe prevencije invaliditeta i programe rane detekcije i intervencije u ranom rastu i razvoju.* Prevencija i intervencija u ranom uzrastu određuju posljedice invaliditeta, te su programi i djelovanja u ovom kontekstu izuzetno važni ako se želi postići kvalitetna politika u oblasti invaliditeta.
5. *Unapređivati kvalitetu i dostupnost usluga te uspostavljati nove usluge u skladu sa potrebama osoba s invaliditetom.* Ova oblast je izuzetno važna za sve aspekte života osoba s invaliditetom i njihove porodice. Obzirom na nedostatak usluga u zajednici ili neusklađenost sa potrebama, posebno socijalnih usluga, aktivnosti ovog specifičnog cilja usmjerene su na unapređenje stanja po ovom pitanju.
6. *Jačati zapošljavanje i samozapošljavanje osoba s invaliditetom.* Ova oblast u prethodnom strateškom razdoblju imala je najbolje rezultate implementacija, tako da se u predstojećem razdoblju planiraju unaprijediti započeti i uvesti novi programi zapošljavanja osoba s invaliditetom, a posebno programi profesionalne rehabilitacije.
7. *Sprečavati svaki oblik iskorištavanja, zlostavljanja i nasilja osoba s invaliditetom.* Ovo pitanje je jedno od prioritarnih u Nacrtu strategije Vijeća Evrope 2016-2021, te su i u ovu strategiju uključene dvije aktivnosti koje predstavljaju povezivanje ove i postojeće strategije borbe protiv nasilja i trgovine ljudima.
8. *Podizati svijest javnosti o problemima pitanja invalidnosti s ciljem uklanjanja predrasuda, kulturoloških i psiholoških barijera.* Kreiranje ambijenta u kojem žive osoba s invaliditetom treba biti kontinuirani zadatak svih aktera. Predrasude i psihološke barijere društva, pa i samih osoba s invaliditetom, ključna su prepreka za njihovu inkluziju i ostvarivanje punog potencijala.
9. *Jačati kapacitete organizacija osoba s invaliditetom i garantovati njihovo učešće u svim društvenim procesima.* Po ovom pitanju u Federaciji BiH trenutno je veoma neuređeno stanje. U okviru ovog specifičnog cilja planirane su aktivnosti koje su u funkciji ispunjavanja obaveza po Konvenciji i uspostavljanja uređenog i

kvalitetnog modela organizovanja, rada i suradnje organizacija osoba s invaliditetom i državnih institucija, kako i suradnje na međunarodnom planu.

U četvrtom poglavlju dat je operativni plan aktivnosti, gdje su za svaku aktivnost definirani nosioci i sunosioci aktivnosti, polazno stanje, indikatori/jedinica mjere, očekivani rezultat i godina implementacije. Tabelarni prikaz po navedenim varijablama odabran je iz razloga što pruža bolji pregled planiranog i ostvarenog, što bi trebalo olakšati praćenje i evaluaciju.

U petom poglavlju definirano je praćenje i evaluacija Strategije, u prvom redu kroz osnivanje interresornog i intersektorskog koordinacionog tijela, koje će biti zaduženo za praćenje, usmjeravanje i realizaciju aktivnosti planiranih ovom Strategijom i u koje će biti imenovani predstavnici svih resora i sektora koji su sudjelovali u pripremi Startegije. Koordinaciono tijelo će prikupljati podatke i pripremati godišnje izvještaje, uključujući i informacije o realizaciji Strategije. Ovim rješenjem nastoji se obezbijediti kontinuitet u pristupu i dosljednost u realizaciji planiranog, te formalizirati multisektorski pristup i odgovornost za oblast invalidnosti. Obzirom na složenost pitanja invalidnosti i položaja osoba s invaliditetom, posebno u našem društvu, predviđeno je i da se realizuje Uredbu o osnivanju Ureda Vlade Federacije Bosne i Hercegovine za pitanja invaliditeta, koju je donijela na svojoj 90. sjednici održanoj 4. decembra 2013. godine.

U šestom poglavlju definirana je primjena Strategije na kantonalnom nivou. Polazeći od ustavnih odredbi koje definiraju podijeljene i izričite nadležnosti Federacije i kantona i obaveze dogovaranja i usaglašavanja o istim, u nastojanju da se postigne saglasnost sa postavljenim ciljevima u Strategiji i spremnost sudjelovanja u njihovom ostvarivanju, održana je Javna rasprava na tekst Nacrta strategije u Parlamentu Federacije Bosne i Hercegovine, na koju su pozvani predstavnici svih nivoa vlasti u Federaciji Bosne i Hercegovine nadležnih za oblast invalidnosti kao i predstavnici organizacija osoba s invaliditetom. Iako se mnogi predstavnici nisu uključili u javnu raspravu, svi su imali priliku da se upoznaju sa Nacrtom strategije koji im je dostavljen elektronskom poštom i da na isti daju primjedbe, prijedloge i sugestije. U tom smislu, a imajući u vidu da je Strategija dokument kojim se regulišu pitanja od značaja za oblast invalidnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine, predloženo je da kantonalne vlade u roku od šest (6) mjeseci od usvajanja ove Strategije donesu svoje akcione planove za njenu provedbu, uzimajući u obzir prioritetna pitanja i potrebe osoba s invaliditetom u svojim lokalnim zajednicama.

e) Troškovi primjene Strategije

U posljednjem poglavlju definirano je finansiranje Strategije na način da će svako nadležno ministarstvo u okviru svojih budžeta planirati financiranje aktivnosti kojima su zaduženi u ovoj Strategiji, a određena sredstva nastojat će se obezbijediti i kroz donatorske i razvojne projekte kao što su IPA projekti i drugi fondovi.

9. LITERATURA

MEĐUNARODNI DOKUMENTI

- Generalna skupština Ujedinjenih naroda, *Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, (Konvencija o pravima osoba s invaliditetom i njen Fakultativni protokol), Rezolucija A/RES/61/106, 13. decembar 2006. godine
- Generalna skupština Ujedinjenih naroda, *Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol*, (Konvencija o pravima osoba s invaliditetom i njen Fakultativni protokol), Rezolucija A/RES/62/170, 18. mart 2008. godine
- Generalna skupština Ujedinjenih naroda, *Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the Optional Protocol thereto* (Konvencija o pravima osoba s invaliditetom i njen Fakultativni protokol), Rezolucija A/RES/63/192, 18. decembar 2008. godine
- Generalna skupština Ujedinjenih naroda, *Universal Declaration of Human Rights*, Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka, Rezolucija A/RES/3/217A, 10. decembar 1948. godine
- Generalna skupština Ujedinjenih naroda, *Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*, Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom, Rezolucija A/RES/48/96, 20. decembar 1993. godine
- Generalna skupština Ujedinjenih naroda, *International Covenant on Civil and Political Rights*, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Rezolucija 2200A (XXI), 16. decembar 1966. godine
- Generalna skupština Ujedinjenih naroda, *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Rezolucija 2200A (XXI), 16. decembar 1966. godine
- Generalna skupština Ujedinjenih naroda, *Convention on Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), Preporuka br. 18. (11. zasjedanje 1992.), 18. decembra 1979. godine
- Generalna skupština Ujedinjenih naroda, *Convention on the Rights of the Child*, Konvencija o pravima djeteta, Rezolucija A/RES/44/25, 20. novembar 1989. godine
- UNESCO, *Convention against Discrimination in Education*, Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju, 14. decembar 1960. godine, Registrovana u Ujedinjenim narodima 29. maja 1962. godine, Broj 6193.
- Svjetska zdravstvena organizacija, UNICEF i Ministarstvo zdravstva Rumunije, *European Declaration on the Health of Children and Young People with Intellectual*

Disabilities and their Families, Evropska deklaracija o zdravlju djece i mladih s intelektualnim teškoćama i njihovih porodica, 26. novembar 2010. godine

- Vijeće Evrope, *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights), Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava)*, 4. novembar 1950. godine
- Vijeće Evrope, *European Social Charter, Evropska socijalna povelja*, 18. oktobar 1961. godine (ETS No. 35), revidirana 3. maja 1996. godine (ETS No.163)
- Vijeće Evrope, *Draft Council of Europe Disability Strategy 2016-2021, Nacrt Strategije Vijeća Evrope za invaliditet 2016-2021*, DECS-RPD-TF(2015)13, 23. novembar 2015. godine
- Evropska unija, *EU Charter of Fundamental Rights, Povelja Evropske unije o osnovnim pravima*, (2000/C 364/01), 18. decembar 2000. godine
- Evropska unija, *European Disability Strategy (2010-2020), Evropska strategija za osobe s invaliditetom 2010-2020*, COM(2010) 636, 15. novembar 2010. godine
- Vijeće Evropske unije, *Council Recommendation on a parking card for people with disabilities, Preporuka o parking kartama za osobe s invaliditetom*, (98/376/EC), 4. juni 1998. godine
- Vijeće Evropske unije, *Council Resolution on equal employment opportunities for people with disabilities, Rezolucija o jednakim mogućnostima zapošljavanja za osobe s invaliditetom*, (1999/C 186/02), 17. juni 1999. godine
- Vijeće Evropske unije, *Council Resolution on promoting the employment and social integration of people with disabilities, Rezolucija o promovisanju zapošljavanja i socijalne integracije osoba s invaliditetom*, (2003/C 175/01), 15. juli 2003. godine
- Vijeće Evropske unije, *Council Resolution "eAccessibility" - improving the access of people with disabilities to the knowledge based society, Rezolucija „e-Pristupačnost" - poboljšanje pristupa osobama s invaliditetom društvu zasnovanom na znanju*, (2003/C 39/03), 6. februar 2003. godine
- Vijeće Evropske unije, *Council resolution on equal opportunities for pupils and students with disabilities in education and training, Rezolucija o jednakim mogućnostima za učenike i studente s invaliditetom u obrazovanju i obuci*, (2003/C 134/04), 5. maj 2003. godine
- Vijeće Evropske unije, *Council Resolution on accessibility of cultural infrastructure and cultural activities for people with disabilities, Rezolucija o dostupnosti kulturne infrastrukture i kulturnih aktivnosti osobama s invaliditetom*, (2003/C 134/05), 6. maj 2003. godine

USTAVOTVORNI DOKUMENTI

- *Ustav Bosne i Hercegovine (Opći okvirni sporazum za mir u BiH - Aneks 4) i Amandman I na Ustav BiH*
- *Sporazum o ljudskim pravima (Opći okvirni sporazum za mir u BiH - Aneks 6)*

- *Ustav Federacije Bosne i Hercegovine sa amandmanima* ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 63/03, 9/04, 20/04, 33/04, 71/05, 72/05 i 88/08)
- *Ustav Unsko-sanskog kantona* ("Službeni glasnik Unsko-sanskog kantona", br. 1/95, 2/97, 9/99, 5/00, 3/03, 11/03, prečišćen tekst. 1/04)
- *Ustav Posavskog kantona* („Narodne novine Županije Posavske”, br. 1/96, 3/96, 7/99, 3/00, 5/00 i 7/04)
- *Ustav Tuzlanskog kantona* ("Službene novine Tuzlansko-podrinjskog kantona", br. 7/97 i 3/99 i "Službene novine Tuzlanskog kantona", br. 13/99, 10/00 i 14/02, 6/04 i 10/04)
- *Ustav Zeničko-dobojskog kantona* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj: 7/96 i „Službene novine Zeničko-dobojskog kantona“, br. 1/96, 10/00, 8/04 i 10/04)
- *Ustav Bosansko-podrinjskog kantona Goražde* ("Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona Goražde", br. 3/97, 8/98, 10/99, 10/00 i 5/03 - prečišćeni tekst)
- *Ustav Srednjobosanskog kantona* ("Službene novine Srednjobosanskog kantona", br. 1/97, 5/97, 6/97, 2/98, 7/98 – ispravka teksta, 8/98, 10/2000, 8/03, 2/04 i 14/04)
- *Ustav Hercegovačko-neretvanskog kantona* („Službene novine HNK“, br. 2/98, 4/00 i 7/04)
- *Ustav Zapadnohercegovačkog kantona* ("Narodne novine Županije Zapadnohercegovačke", br. 1/96, 2/99, 14/00, 17/00, 1/03 i 10/04)
- *Ustav Kantona Sarajevo* ("Službene novine Kantona Sarajevo", br. 1/96, 2/96, 3/96, 16/97, 14/00, 4/01 i 28/04)
- *Ustav Kantona 10* ("Narodne novine Hercegbosanske županije", br. 3/96, 09/00 i 09/04)

ZAKONODAVSTVO I PRAVNO OBAVEZUJUĆI DOKUMENTI BOSNE I HERCEGOVINE I FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Obrazovanje

- *Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini* („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 88/07)
- *Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini* („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 18/03)
- *Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini* („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 63/08)
- *Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH* („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj 59/07 i 59/09)
- *Zakon o federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 58/02, 19/03, 38/05, 2/06, 8/06, 61/06 i 48/11)

- *Reforma obrazovanja u Bosni i Hercegovini*, Brisel, 2002. godine
- *Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja*, 2008-2015. godina („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 63/08)
- *Principi i standardi obrazovanja odraslih u Bosni i Hercegovini* („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 39/14)
- *Strateška platforma razvoja obrazovanja odraslih u kontekstu cjeloživotnog učenja u Bosni i Hercegovini za period 2014-2020. godine* („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 96/14)
- *Strateški pravci razvoja karijerne orijentacije u Federaciji BiH za period 2015-2020. godina*, te Prijedlog akcionog plana za njihovu implementaciju (Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, 2015)
- *Strateški plan za unapređenje ranog rasta i razvoja djece u Federaciji BiH 2013-2017*
- *Smjernice za zdravu ishranu djece uzrasta do 3 godine u Federaciji BiH* (Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, 2013)
- *Smjernice za zdravu ishranu djece predškolskog i školskog uzrasta* (Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, 2012)
- *Strategija za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici 2013-2017*
- *Strategija suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini*
- *Strateški pravci razvoja visokog obrazovanja u Federaciji BiH od 2012. do 2022. godine*

Penzijsko-invalidsko osiguranje

- *Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju* „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 29/98, 49/00, 32/01, 73/05 i 59/06)

Pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata

- *Zakon o pravima branilaca i članova njihovih porodica* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 33/04, 56/05, 70/07 i 9/10)
- *Zakon o provođenju kontrole zakonitosti korištenja prava iz oblasti branilačko-invalidske zaštite* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 82/09)
- *Zakon o posebnim pravima dobitnika ratnih priznanja i odlikovanja i članova njihovih porodica* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 70/05, 70/06 i 9/10)
- *Zakon o provođenju kontrole zakonitosti korištenja prava iz oblasti branilačko-invalidske zaštite* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 82/09)

Prostorno uređenje

- *Zakon o prostornom planiranju i korištenju zemljišta na nivou Federacije Bosne i Hercegovine* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 2/06, 72/07, 32/08, 4/10, 13/10 i 45/10)

- Uredba o prostornim standardima, urbanističko-tehničkim uslovima i normativima za sprječavanje stvaranja arhitektonsko-urbanističkih prepreka za lica sa umanjnim tjelesnim mogućnostima ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine ", broj 48/09)

Promet i komunikacije

- *Zakon o komunikacijama* („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine”, br. 31/03, 75/06, 32/10 i 92/12)
- *Zakon o poštanskom prometu Federacije Bosne i Hercegovine* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 76/04)
- *Zakon o cestama Federacije BiH* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 12/10, 16/10-isp i 66/13)
- *Smjernice za projektovanje, građenje, održavanje i nadzor na putevima Federacije BiH* (Odluka Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, broj: 786/06 od 07.12.2006.)

Rad i zapošljavanje

- *Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 9/10)
- *Zakon o poticanju razvoja malog gospodarstva* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 19/06 i 25/09)
- *Zakon o obrtu i srodnim djelatnostima* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 35/09 i 42/11)
- *Zakon o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br 55/00, 41/01, 22/05 i 9/08)
- *Zakon o zapošljavanju stranaca* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 111/12)
- *Zakon o radu* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 62/15)

Socijalna zaštita i oblast invalidnosti

- *Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“ broj 36/99, 54/04, 39/06 i 14/09)
- *Politika u oblasti invalidnosti Bosne i Hercegovine* ("Službeni glasnik Bosne i Hercegovine ", broj 27/08)

Sport

- *Zakon o sportu u BiH* („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 27/08 i 102/09)
- *Uredba o određivanju kriterija za dodjeljivanje nagrade sportistima, sportskim radnicima i sportskim udruženjima u Federaciji BiH za ostvarene sportske rezultate na međunarodnim takmičenjima* ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 27/12, 74/13 i 3/15)

Zdravstvo

- *Zakon o zdravstvenoj zaštiti* ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 46/10 i 75/13)
- *Zakon o zdravstvenom osiguranju* ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 30/97, 7/02, 70/08 i 48/11)
- *Zakon o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata* ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", broj 40/10)
- *Zakon o evidencijama u oblasti zdravstva* („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 37/12)
- *Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama* ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 37/01, 40/02, 52/11 i 14/13)

OSTALI DOKUMENTI

- *Izveštaj analize implementacije Strategije za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom u Federaciji BiH 2011.-2015. godine* Federalnog ministarstva rada i socijalne politike iz decembra 2015. godine
- *Analiza implementacije Strategije za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom u Federaciji BiH 2011.-2015. godine* iz decembra 2015. Godine
- *Preporuke Vijeća za osobe sa invaliditetom Bosne i Hercegovine za poboljšanje provedbe strateških i akcionih dokumenata u oblasti invalidnosti na svim nivoima vlasti u Bosne i Hercegovine* iz avgusta 2015. Godine

10. ČLANOVI RADNE GRUPE VLADE FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE ZA IZRADU STRATEGIJE

1. Federalno ministarstvo rada i socijalne politike
2. Federalno ministarstvo zdravstva
3. Federalno ministarstvo kulture i sporta
4. Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke
5. Federalno ministarstvo financija/finansija
6. Federalno ministarstvo za pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata
7. Federalno ministarstvo prostornog uređenja
8. Federalno ministarstvo prometa i komunikacija
9. Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom
10. Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta
11. Vijeće organizacija osoba s invaliditetom Federacije Bosne i Hercegovine

Aneks 1.

LISTA PROPISA KOJI ĆE BITI PREDMET ANALIZE USKLAĐENOSTI SA KONVENCIJOM

I PROPISA KOJI SE TREBAJU DONIJETI

Oblast	Propisi koji će biti predmet analize usklađenosti sa Konvencijom	Rok izvršenja	Propisi koje treba donijeti	Nosilac/sunosilac aktivnosti	Rok izvršenja
<p>Zdravstvo</p>	<p>Zakon o zdravstvenoj zaštiti ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 46/10 i 75/13)</p>	<p>2019.</p>			
	<p>Zakon o zdravstvenom osiguranju ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 30/97, 7/02, 70/08 i 48/11)</p>				
	<p>Zakon o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", broj 40/10)</p>				
	<p>Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 37/01, 40/02, 52/11 i 14/13)</p>				
<p>Obrazovanje</p>	<p>Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 88/07)</p>	<p>kontinuirano</p>	<p>Tri kantona nisu uskladila svoje zakone sa Okvirnim zakonom o predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 88/07), i to: SBK, HNK i ZHK kanton.</p>	<p>Nadležni organi zakonodavne i izvršne vlasti u kantonima Federacije Bosne i Hercegovine</p>	<p>u skladu sa zakonskim obavezama</p>

	Svi kantonalni zakoni koji tretiraju oblast predškolskog odgoja i obrazovanja		Tri kantona nisu uskladila svoje zakone sa Okvirnim zakonom o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u BiH („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj 63/08), i to: SBK, HNK i K10.		
	Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 18/03)		Zakoni o obrazovanju odraslih nisu usvojeni u četiri kantona, i to: PK, SBK, HNK i K10.		
	Svi kantonalni zakoni koji tretiraju oblast osnovnog i srednjeg obrazovanja				
	Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 63/08)				
	Svi kantonalni zakoni koji tretiraju oblast srednjeg stručnog obrazovanja				
	Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj 59/07 i 59/09)				
	Svi kantonalni zakoni koji tretiraju oblast visokog obrazovanja				
	Strateška platforma razvoja obrazovanja odraslih u kontekstu cjeloživotnog učenja u Bosni i Hercegovini za period 2014-2020. godine („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 96/14)		2020.		

	Strateški pravci razvoja karijerne orijentacije u Federaciji BiH za period 2015-2020. godina, te Prijedlog akcionog plana za njihovu implementaciju	2020.			
	Strateški plan za unapređenje ranog rasta i razvoja djece u Federaciji BiH 2013-2017	2017.			
	Strategija za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici 2013-2017				
	Strateški pravci razvoja visokog obrazovanja u Federaciji BiH od 2012. do 2022. godine	2022.			
Pristupačnost	Prostorno uređenje				
			Uredba o prostornim standardima, urbanističko - tehničkim uslovima i normativima za sprječavanje stvaranja arhitektonsko-urbanističkih prepreka za lica sa umanjenim tjelesnim mogućnostima	Kantonalna ministarstva prostornog uređenja (osim ZDK)	IV kvartal 2017.
	Promet i komunikacije				
	Zakon o komunikacijama („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine”, br. 31/03, 75/06, 32/10 i 92/12)		Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o cestama Federacije BiH („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 12/10, 16/10-isp i 66/13)		2017.

	Zakon o poštanskom prometu Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 76/04)		Izmjene i dopune Smjernica za projektovanje, građenje, održavanje i nadzor na putevima Federacije BiH (Odluka Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, broj 786/06 od 07.12.2006.)		2018.
	Zakon o cestama Federacije BiH („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 12/10, 16/10-isp i 66/13)		Uputstvo o izradi web stranica prilagođenih za pristup informacijama OSI ili samo Odluka-Zaključak Vlade za obaveznu primjenu državnog Uputstva		FMPK, Vlada FBiH, nadležna ministarstva, RAK, Uprava za inspeksijske poslove FBiH, Telekom operateri
	Smjernice za projektovanje, građenje, održavanje i nadzor na putevima Federacije BiH (Odluka Vlade Federacije Bosne i Hercegovine broj 786/06 od 07.12.2006.)				
	Pravilo 56/2011 o dozvolama za distribuciju audiovizuelnih medijskih usluga i medijskih usluga radija (RAK)				
	Pravilo 77/2015 o pružanju audiovizuelnih medijskih usluga, Politika sektora emitovanja (RAK)				
	Okvirni zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih ili drugih nesreća u BiH („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj				

	50/08) (Uvođenje SOS telefona)				
	Pravilnik o organizaciji, uvjetima i načinu funkcionisanja Operativno-komunikacionog centra BiH-112 (Uvođenje SOS telefona) Pravilo 39/2008				
	Upravljanje planom brojeva za telefonske usluge u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 105/08) (Uvođenje SOS telefona)				
	Izborni zakon		Izborni zakon	CIK, OOSI	2017.
Profesionalna rehabilitacija i zapošljavanje			Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba sa invaliditetom	FMRSP FZPR OSI OOSI	2018.
			Pravilnik o sadržaju i načinu provođenja nadzora nad zakonitošću rada, općih akata i stručnog rada ustanova, privrednih društava, zaštitnih radionica i radnog centra	FMRSP FZPR OSI OOSI	2019.
			Pravilnik o radnim mjestima i poslovima na kojima se pri zapošljavanju u javnom sektoru daje prednost osobama sa 100% invaliditetom		

			Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja evidencija zaposlenih osoba sa invaliditetom	FMRSP FZPR OSI OOSI	2019.
Socijalna zaštita	Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 36/99, 54/04, 39/06 i 14/09)	2017.	Zakon o osnovnim načelima i okviru materijalne zaštite osoba sa invaliditetom	FMRSP OOSI, Nadležni organi zakonodavne i izvršne federalne i kantonalnih valsti	2018.
	Zakon o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 55/00, 41/01, 22/05 i 9/08)		Zakon o zaštiti porodice sa djecom u Federaciji Bosne i Hercegovine	FMRSP, Nadležne federalne i kantonalne institucije socijalne i dječije zaštite, federalni i kantonalni organi zakonodavne valsti	2018.
	Zakon o zapošljavanju stranaca („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 111/12)		Zakon o hraniteljstvu u Federaciji Bosne i Hercegovine	FMRSP Nadležne federalne i kantonalne institucije socijalne i dječije zaštite, federalni i kantonalni organi zakonodavne valsti	2017.
	Zakon o radu („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 62/15)		Zakon o socijalnim uslugama	FMRSP, OOSI, Nadležne federalne i	2017.

				kantonalne institucije socijalne i dječije zaštite, federalni i kantonalni organi zakonodavne valsti	
	Porodični zakon ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 35/05, 41/05, 31/14)		Zakon o Jedinstvenom registru korisnika gotovinskih naknada na koje se ne uplaćuju doprinosi	FMRSP, Parlament FBiH	2017.
	Zakon o preuzimanju prava i obaveza osnivača nad ustanovama socijalne zaštite u Federaciji BiH ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 31/08, 27/12)		Zakon o sigurnosti i zdravlju na radu	FMRSP, Parlament FBiH	2017.
			Zakon o penzijsko-invalidskom osiguranju	FMRSP, Parlament FBiH	2017.
			Zakon o preuzimanju finansiranja neizmirenih doprinosa za penziono-invalidsko osiguranje za osiguranike zaposlene u Federaciji Bosne i Hercegovine u periodu 1.4.1992.-30.12.2015	FMRSP, Parlament FBiH	
			Zakon o organizacijama osoba s invaliditetom	FMRSP, OOSI Parlament FBiH	2017.

			Pravilnik o radu Komisije za utvrđivanje statusa civilnih žrtava rata	FMRSP	2017.
			Jedinstvena lista invalidnosti	FMRSP, Institut za medicinsko vještačenje zdravstvenog stanja	2017.
Kultura i sport	<i>Uredba o određivanju kriterija za dodjeljivanje nagrade sportistima, sportskim radnicima i sportskim udruženjima u Federaciji Bosne i Hercegovine za ostvarene sportske rezultate na međunarodnim takmičenjima ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine ", br. 27/12, 74/13 i 3/15).</i>	2017.	Zakon o sportu u Federaciji BiH	FMKS, OOSI	2018. i kontinuirano